

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΝΗΜΗ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑ:
Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ «ΗΜΕΡΑΣ ΤΗΣ ΦΥΛΗΣ» ΣΤΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ
ΚΑΙ ΤΟ ΑΦΗΓΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΚΗΣ «ΚΑΤΑΚΤΗΣΗΣ»

Η επέτειος της άφιξης του Χριστόφορου Κολόμβου στην Αμερική στις 12 Οκτωβρίου του 1492 και οι ετήσιοι εορτασμοί γύρω από αυτή την ημερομηνία εξακολουθούν να αποτελούν μέχρι σήμερα πεδίο πολεμικών αντιπαραθέσεων σε όλες τις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Στις δεκαετίες του 1910 και του 1920 όλες οι λατινοαμερικανικές χώρες, με πρώτη την Αργεντινή, ακολουθώντας το παράδειγμα της Ισπανίας καθιέρωσαν, με προεδρικά διατάγματα και άλλα νομοθετικά κείμενα, τον επίσημο εορτασμό της 12ης Οκτωβρίου ως «Ημέρα της φυλής». Εξάλλου, ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, μνημεία αφιερωμένα στον Κολόμβο και σε γνωστούς Ισπανούς κατακτητές όπως ο Φρανσίσκο Πιζάρο που ανέλαβε την κατάκτηση του Περού, είχαν υψωθεί στις πλατείες και κεντρικές λεωφόρους όλων των λατινοαμερικανικών πρωτευουσών. Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα η επέτειος αυτή επενδύθηκε με διαφορετικά νοήματα και σημασίες ανάλογα με τους πολιτικούς στόχους, τους διεθνείς συσχετισμούς και το ιδεολογικό κλίμα κάθε εποχής αλλά και την ιστορική πορεία και τη δημογραφική πραγματικότητα κάθε χώρας. Ωστόσο, οι εορτασμοί της 12ης Οκτωβρίου του 1992 – πεντακοσιοστή επέτειος της άφιξης του Κολόμβου στην Αμερική – άνοιξαν ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορική μνήμη και στις ερμηνείες του παρελθόντος, καθότι ανέδειξαν τους ιθαγενείς πληθυσμούς της Αμερικής ως κοινωνικό υποκείμενο που επιχειρούσε την ανάγνωση της «κατάκτησης» μέσα από τη δική του οπτική. Έκτοτε, σε πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής, σημειώθηκαν σημαντικές πολιτικές και πολιτισμικές αλλαγές που εκφράστηκαν έντονα και στο συμβολικό επίπεδο: Στις αρχές του 21ου αιώνα στη Βολιβία και στη Βενεζουέλα η «Ημέρα της φυλής» μετονομάστηκε επίσημα σε «Ημέρα της αντίστασης των ιθαγενών», ενώ σε άλλες χώρες, όπως η Αργεντινή, προωθείται η αλλαγή της ονομασίας της σε «Ημέρα της πολιτισμικής διαφορετικότητας».

Το άρθρο αυτό επιχειρεί μέσα από δημοσιεύματα του τύπου της εποχής, νομοθετικά κείμενα και έργα σημαντικών διανοουμένων της Λατινικής Αμερικής να παρακολουθήσει, με αφορμή την ιστορία της «Ημέρας της φυλής»,

τη διαδικασία κατασκευής του αφηγήματος της «κατάκτησης» της Αμερικής και, κατά συνέπεια, την αναπαράσταση της ιστορικής πορείας των λατινοαμερικανικών λαών. Είναι γνωστό ότι οι αναγνώσεις και οι αναπαραστάσεις του παρελθόντος δεν κατασκευάζονται μόνο μεταξύ της ιστορικής κοινότητας ούτε βασίζονται μόνο σε αρχαιολογικό υλικό και επιστημονικά έργα: η καθιέρωση επετείων και δημόσιων «τελετουργιών», η ανέγερση μνημείων, η ονομασία δρόμων και πλατειών και ο δημόσιος διάλογος γύρω από αυτά τα θέματα αποτελούν επίσης πτυχές της διαδικασίας κατασκευής των ερμηνειών του παρελθόντος. Το αφήγημα της «κατάκτησης» και οι αναπαραστάσεις του σχετίζονται άμεσα με την κατασκευή των εθνών στη Λατινική Αμερική, με την αναζήτηση «αρχετυπικών» εθνικών τύπων, με την επινοήση μιας πολιτισμικής παράδοσης. Τα ερωτήματα γύρω από τη θέση των ιθαγενών πληθυσμών στα λατινοαμερικανικά έθνη, που άρχισαν να κατασκευάζονται τον 19ο αιώνα, τα διλήμματα σε σχέση με τις πολιτισμικές επιλογές¹ και συγκεκριμένα σε σχέση με την ισπανική παράδοση που έπρεπε να ξεπεραστεί, ενώ ταυτόχρονα αποτελούσε το πολιτισμικό υπόβαθρο των εθνών της περιοχής, η αδυναμία ουσιαστικής διαχείρισης του προκολομβιανού παρελθόντος, το οποίο, ενώ εξασφάλιζε τη διαφορετικότητα από την πρώην μητρόπολη, θεωρείτο εμπόδιο για την πρόοδο των νέων εθνών, αποτελούν πτυχές αυτού του μεγάλου ζητήματος που αφορά την αναζήτηση της ταυτότητας και την ανακάλυψη της ετερότητας στη Λατινική Αμερική.

Ταυτόχρονα, όμως, οι ερμηνείες του παρελθόντος, τα ιστορικά αφηγήματα και η συλλογική μνήμη είναι πολιτικά διακυβεύματα, αφού έχουν τη δύναμη να νομιμοποιούν στάσεις του παρόντος, από τις οποίες εξαρτάται επίσης ο οραματισμός των μελλοντικών προοπτικών.² Υπό το πρίσμα αυτό, η ιστορία της επετείου «της φυλής» και οι διαφορετικές αφηγήσεις της «κατάκτησης», στις οποίες έχουν συντελέσει διάφορα κοινωνικά υποκείμενα, όπως ιστορικοί, διανοούμενοι, κρατικές αρχές και πολιτικά κόμματα, δίνοντας ερμηνείες των εθνικών ιστοριών που κατά καιρούς έχουν αγγίξει έντονα και διχάσει το πλατύ κοινό, φανερώνουν σημαντικά πολιτικά διακυβεύματα του παρόντος στη Λατινική Αμερική στις εκάστοτε χρονικές στιγμές. Αν στις πρώτες δεκαετίες

1. Για τα διλήμματα και τους δισμούς που χαρακτηρίζουν τις πολιτισμικές επιλογές των λαών της Λατινικής Αμερικής, βλ. Fernando Ainsa, *Identidad cultural de Iberoamérica en su narrativa*, Μαδρίτη, Gredos, 1986.

2. Alejandro Cattaruzza, «Los usos del pasado: disputas por el presente, peleas por la historia, futuros en juego» στο Alejandro Cattaruzza, *Los usos del pasado. La historia y la política argentinas en discusión, 1910-1945*, Μπουένος Άιρες, Editorial Sudamericana, 2007, σ. 16-19.

του 20ού αιώνα η καθιέρωση της «Ημέρας της φυλής» και η επίσημη αναγνώριση των ισπανικών ριζών όλων των εθνών της περιοχής εντάσσονται στο πλαίσιο της σύσφιξης των πολιτικών, οικονομικών και πνευματικών δεσμών μεταξύ των λατινοαμερικανικών κρατών και της Ισπανίας και της αυξανόμενης αντίθεσης της Λατινικής Αμερικής απέναντι στον επεκτατισμό των Ηνωμένων Πολιτειών, στις αρχές του 21ου αιώνα οι αλλαγές στις σημασίες της επετείου εκφράζουν άλλα πολιτικά διακυβεύματα του παρόντος, όπως είναι η ανάδειξη του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα των λατινοαμερικανικών κρατών, το αίτημα αυτοδιάθεσης άλλων εθνών μέσα σε ένα κυρίαρχο έθνος, η δυνατότητα επικράτησης ενός εναλλακτικού πολιτικού μοντέλου μέσα στο παγκοσμιοποιημένο διεθνές σύστημα ή η δημιουργία μιας νέας ενότητας μεταξύ των λαών της περιοχής, βασισμένης στην αντίσταση κατά του παλαιού και νέου αποικιοκρατικού μοντέλου.

Οι έννοιες και οι σημασίες τους: «φυλή», «ισπανικότητα», «συνάντηση πολιτισμών», «αντίσταση»

Η ονομασία «Ημέρα της φυλής» («Día de la raza»), που άρχισε να εορτάζεται επίσημα σε όλα τα λατινοαμερικανικά κράτη στις δεκαετίες του 1910 και του 1920, επινοήθηκε το 1913 από τον Ισπανό Faustino Rodríguez San Pedro που ήταν πρώην υπουργός και τότε πρόεδρος της λεγόμενης «Ιβηρο-Αμερικανικής Ένωσης» και ο οποίος επιδίωξε την καθιέρωση μιας κοινής εορτής που θα συνέδεε και στο συμβολικό επίπεδο την Ισπανία με τις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Οι κινήσεις που κατέληξαν στην καθιέρωση της επετείου, είχαν ξεκινήσει αρκετά νωρίτερα. Το 1892, όταν στην Ισπανία εορτάζονταν τα τετρακόσια χρόνια από την άφιξη του Κολόμβου στην Αμερική, ένα βασιλικό διάταγμα καθιέρωσε την ημερομηνία ως εθνική εορτή, ωστόσο, δεν δημιουργήθηκε ακόμα παράδοση δημόσιων εορτασμών. Το 1912 η «Ιβηρο-Αμερικανική Ένωση», μέσα στο κλίμα των εορτασμών για την εκατοστή επέτειο της ψήφισης του συντάγματος του Κάντιθ και με τη συνεργασία εκπροσώπων από τις λατινοαμερικανικές χώρες, προσπάθησε να προωθήσει μια εορτή που να τιμά τη «φυλή» που η Ισπανία είχε «δημιουργήσει» στην Αμερική. Υποστήριζε ότι παράλληλα με την απόδοση τιμών στη μνήμη του «αθάνατου» Χριστόφορου Κολόμβου, η εορτή θα έπρεπε να προβάλλει τον «στενό δεσμό» που υπήρχε μεταξύ του έθνους «που ανακάλυψε και εκπολίτισε» και των εθνών που δημιουργήθηκαν στο αμερικανικό έδαφος, «σήμερα πλούσια κράτη».³

3. Alejandro Cattaruzza, «Las herencias posibles y el 12 de Octubre» στο Alejandro Cattaruzza, *Los usos del pasado*, ό.π., σ. 64-65.

Η επιλογή του όρου «φυλή» για την ονομασία της εορτής γεννά ερωτηματικά ως προς τη σημασία και τη χρήση του. Η έννοια της «φυλής» ήταν αρκετά πολυσήμαντη και η χρήση της προβληματική και αμφίσημη, αφού άλλοτε παρέπεμπε σε βιολογικά χαρακτηριστικά και άλλοτε σε πολιτισμικά. Η αρχική σημασία της λέξης στα ισπανικά σημαίνει γενιά, καταγωγή, αλλά γύρω στον 16ο αιώνα άρχισε να χρησιμοποιείται και ως βιολογική έννοια. Προϋποθέτει, σε κάθε περίπτωση, διαχωρισμό, κατάταξη με βάση ορισμένα χαρακτηριστικά, τα οποία μάλιστα θεωρούνται κληρονομικά.⁴ Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η επιλογή της ονομασίας της νέας εορτής, χωρίς ξεκάθαρο διαχωρισμό μεταξύ πολιτισμικών και βιολογικών κριτηρίων, επιδίωκε να δηλώσει τη μεταφορά της ισπανικής κληρονομιάς στην αμερικανική ήπειρο μέσω της διαδικασίας της κατάκτησης και της βιολογικής πρόσμιξης, να αναδείξει τις ισπανικές καταβολές των εθνών της νότιας Αμερικής και να παρουσιάσει τις κοινωνίες τους σαν ένα μεγάλο χωνευτήρι φυλών, ενωμένων μέσω του ισπανικού πνεύματος.

Το ίδιο σκεπτικό διακρίνεται και στα νομοθετικά κείμενα, με τα οποία αποφασίστηκε η καθιέρωση της εορτής σε ορισμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Στην περίπτωση της Αργεντινής, στο κείμενο του προεδρικού διατάγματος, με το οποίο το 1917 ο τότε πρόεδρος της χώρας Hipólito Yrigoyen αποφάσισε την καθιέρωση της «Ημέρας της φυλής» ως εθνικής επετείου, αναγνωρίζεται η σημασία της «ανακάλυψης» της Αμερικής για τα μετέπειτα αμερικανικά έθνη και αποδίδεται «φόρος τιμής» στην Ισπανία, «μητέρα των εθνών, στα οποία πρόσφερε, μέσα από το αίμα της και την αρμονία της γλώσσας της, μια αθάνατη παράδοση». Στο κείμενο τονιζόταν ότι η Ισπανία, «ανακαλύπτοντας και κατακτώντας» την Αμερική, χάρισε στην «αιγιματική ήπειρο τη ρώμη των πολεμιστών της, το πάθος των εξερευνητών της, την πίστη των κληρικών της, τη διδασκαλία των σοφών της» και πρόσφερε «τις αρετές της, που αποτελούν την τεράστια κληρονομιά του αμερικανικού έθνους».⁵

Αυτή η ερμηνεία της «αμερικανικής φυλής» ως αποκλειστικό αποτέλεσμα της μεταβίβασης της ισπανικής κληρονομιάς, και η σιωπή απέναντι στους προκολομβιανούς πολιτισμούς έρχονταν σε αντίθεση με άλλες ερμηνείες που επι-

4. Joan Corominas, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Μαδρίτη 1997.

5. *La Nación* (Αργεντινή), 6.12.1917, κείμενο προεδρικού διατάγματος με ημερομηνία 5.12.1917. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η χρήση όρων όπως «αμερικανικό έθνος», που χρησιμοποιούνταν στη Λατινική Αμερική σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και μέρος του 20ού, δηλώνει όχι μόνο την προσπάθεια συγκρότησης μιας κοινής λατινοαμερικανικής συνείδησης αλλά και τη διεκδίκηση της «αμερικανικής» ταυτότητας από την πλευρά των Λατινοαμερικανών, όπως και την αμφισβήτηση του «μονοπωλίου» των ΗΠΑ στην ονομασία «Αμερικανός».

χειρούνταν από ορισμένους διανοούμενους των αρχών του 20ού αιώνα, οι οποίοι αναγνώριζαν τη συμβολή του προκολομβιανού πνεύματος. Οι διανοούμενοι αυτοί, παρόλο που σε καμιά περίπτωση δεν αμφισβητούσαν την κυρίαρχη ισπανική κουλτούρα, μετέφεραν την πολιτισμική «γενεαλογία» των λατινοαμερικανικών εθνών πιο βαθιά στο παρελθόν και συγκεκριμένα στην εποχή των προκολομβιανών πολιτισμών. Ο Ricardo Rojas, από τους βασικούς εκπροσώπους του πολιτισμικού εθνικισμού στην Αργεντινή, στο έργο του *Blasón de plata*, που γράφτηκε το 1910 και κυκλοφόρησε το 1912, θεωρούσε τη «χειραφετημένη» αργεντινή «φυλή» ως προϊόν της «δύναμης της γης των Ινδιών» και βάσιζε το ιδεολογικό του πρόγραμμα στην ανάκτηση, από τη μια πλευρά, της «ινδιάνικης» και, από την άλλη, της «ισπανο-κρεολής» παράδοσης. Ο «ινδιανισμός», όπως τον εννοεί ο συγγραφέας, έγκειτο στην ιδέα ότι η «γη φτιάχνει τη φυλή». Στο ίδιο έργο ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι «η ανεξαρτησία μας σήμαινε την επιβεβαίωση της ινδιάνικης συνείδησής μας» και ότι «η συνείδηση της γης μας είναι αυτό που μας ενώνει με τους πρωτόγονους ιθαγενείς και τους μετατρέπει στους πνευματικούς προγόνους μας».⁶ Παράλληλα, στο έργο του *Eurindia* του 1924, ο Rojas τοποθέτησε στην Αμερική τον φανταστικό τόπο την «Ευρω-ινδίας», προορισμένο να δημιουργήσει τον «νέο» άνθρωπο που θα ήταν αποτέλεσμα της συγχώνευσης ευρωπαϊκών και αμερικανικών στοιχείων.⁷

Παρόμοιες θέσεις εκφράστηκαν από διανοούμενους και σε άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής, όπως το Μεξικό, όπου, σε αντίθεση με την κατά βάση «λευκή» και «ευρωπαϊκή» Αργεντινή, η συντριπτική παρουσία των μιγάδων μεταξύ του πληθυσμού της χώρας και η ύπαρξη ενός λαμπρού προκολομβιανού παρελθόντος χάρη σε πολιτισμούς όπως αυτοί των Μάγιας και των Αζτέκων, έδιναν στην αναγνώριση της ιθαγενούς παράδοσης διαφορετική πολιτική σημασία. Ο πολύ σημαντικός μεξικανός διανοούμενος José Vasconcelos στο έργο του *La raza cósmica. Misión de la raza iberoamericana* του 1925 εξέφρασε την άποψη ότι η «ιβηροαμερικανική φυλή» ήταν πραγματικά παγκόσμια, «συμπαντική», λόγω του ότι βασιζόταν στην πρόσμιξη όλων των άλλων φυλών, και υποστήριξε ότι ο πατριωτισμός των Νοτιοαμερικανών θα έπρεπε να βασιστεί, από τη μια πλευρά, στο ιθαγενές παρελθόν και, από την άλλη, στην ισπανική παράδοση.⁸ Στο έργο του Vasconcelos η ανάκτηση του προκολομβιανού παρελθόντος αποτελούσε βασική προϋπόθεση, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η

6. Ricardo Rojas, *Blasón de Plata*, Μπουένος Άιρες, Losada, 1964.

7. Ricardo Rojas, *Eurindia*, Μπουένος Άιρες, Losada, 1951.

8. José Vasconcelos, *La raza cósmica. Misión de la raza iberoamericana*, στο *Obras Completas*, τόμ. II, Μεξικό, Libreros Mexicanos, 1958, σ. 903-942.

παγκόσμια «αποστολή» της «ιβηροαμερικανικής» φυλής, που ήταν η εθνοτική και πνευματική συγχώνευση όλων των λαών· ωστόσο, η ταυτόχρονη ταύτιση των λατινοαμερικανικών λαών με τους Ισπανούς, την οποία επικαλείται ο συγγραφέας, ώστε να αντιμετωπιστεί ο αγγλοσαξονικός «κίνδυνος», δημιουργεί ένα σύστημα αξεπέραστων αντιφάσεων που χαρακτηρίζουν, άλλωστε, και όλη τη διαδικασία κατασκευής της λατινοαμερικανικής ταυτότητας.

Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι και σε αυτές τις θεωρήσεις της «φυλής», το επαναξιολογημένο προκολομβιανό παρελθόν αποκτούσε ένα αόριστο, μυθικό περιεχόμενο – ο Ricardo Rojas θεωρούσε το ινδιάνικο «ένστικτο» ως μια δύναμη βαθιά, γήινη και σιωπηλή –, αφορούσε μόνο τα κατορθώματα των Ίνκας και των Αζτέκων, ενώ αποκοβόταν από τους «πραγματικούς», σύγχρονους ιθαγενείς πληθυσμούς, οι οποίοι προβάλλονταν γενικά ως «άξεστοι» και «οκνηροί». Προκειμένου να αναδειχθεί η ιστορική συνέχεια, οι διανοούμενοι που ανέτρεχαν στο προκολομβιανό παρελθόν, επιχειρούσαν να συμφιλιώσουν δύο ανταγωνιστικές πολιτισμικές παραδόσεις και αναζητούσαν τα κοινά σημεία μεταξύ των Ίνκας και των Αζτέκων, από τη μια πλευρά, και των Ισπανών κατακτητών, από την άλλη. Τελικά, στα έργα τους οι προκολομβιανοί πολιτισμοί φαίνονται να διαλύονται και να ενσωματώνονται στην «κρεολή» παράδοση,⁹ χάνοντας, με αυτό τον τρόπο, την αυτάρκη ύπαρξή τους. Μάλιστα, ακόμα και αυτοί οι θετικά διακείμενοι προς τους αυτόχθονες πολιτισμούς διανοούμενοι δικαιολογούσαν την ισπανική αποικιακή πολιτική και έβλεπαν την «κατάκτηση» ως μια πράξη «μεγαλοφυχίας», κατά την οποία οι Ισπανοί, μέσω της επιμιξίας, συνέβαλαν στην «ισπανοποίηση» των ιθαγενών και στην ένταξή τους στον «πολιτισμό». Τελικά,

---

9. Η έννοια του «κρεολού» πέρασε από μια μακρά διαδικασία κατασκευής. Καταρχάς σημαίνει τον λευκό απόγονο των Ισπανών, που γεννήθηκε στην Αμερική, σε αντιδιαστολή με τον μιγάδα και, βέβαια, τον ιθαγενή. Τον 18ο αιώνα, λόγω των αυξανόμενων εντάσεων που αναπτύχθηκαν μεταξύ Ισπανών της Αμερικής και Ισπανών από τη μητρόπολη, εξαιτίας της εύνοιας που παρείχαν στους δεύτερους οι μεταρρυθμίσεις των Βουρβόνων, άρχισε να διαμορφώνεται ένα λιγότερο ομοιογενές κοινωνικό σύνολο, αποτελούμενο από τους λευκούς κρεολούς και τους μιγάδες, το οποίο προσδιοριζόταν με βάση την εντοπιότητα, οπότε κρεολός άρχισε να σημαίνει «τέκνο της αμερικανικής γης». Το κρεολό στοιχείο ήταν ο πρωταγωνιστής των επαναστάσεων που οδήγησαν στη δημιουργία των λατινοαμερικανικών κρατών, και αποτέλεσε τη βάση των εθνικισμών της περιοχής. Η στροφή των πολιτικών και πνευματικών ελίτ των λατινοαμερικανικών χωρών στα γαλλικά, κυρίως, πρότυπα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα αποδυνάμωσε στις αξιακές ιεραρχίες την κρεολή παράδοση μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, οπότε ο πολιτισμικός εθνικισμός κατέστησε το κρεολό στοιχείο συνώνυμο της αυθεντικής παράδοσης των λατινοαμερικανικών εθνών. Βλ. σχετικά, Μαρία Δαμηλάκου, «Η εικόνα του γκάουτσο στην αργεντινή κοινωνία (1830-1940). Ιδεολογικές χρήσεις και ιστοριογραφικές προσεγγίσεις», *Μνήμων* 24 (2002), σ. 29-69.

η ενσωμάτωση των ιθαγενών στον λόγο των εκφραστών του πολιτισμικού εθνικισμού βασιζόταν, από τη μια πλευρά, είτε στη στερεοτυπικά αρνητική είτε στην εξιδανικευμένη εικόνα του «άλλου» και, από την άλλη, σε ένα ηγεμονικό πολιτισμικό μοντέλο που δεν αναγνώριζε τον πραγματικό «άλλο».¹⁰ Όπως υποστήριξε εύστοχα η Περουβιανή ιστορικός Cecilia Méndez, «ο μύθος της αυτοκρατορίας των Ίνκας χρησιμοποιήθηκε, τελικά, ενάντια στους ιθαγενείς».¹¹ Ο Vasconcelos, μάλιστα, θεωρούσε ότι η συγχώνευση του ιθαγενούς στοιχείου με το ισπανικό μέσω του «λατινικού» πνεύματος ήταν αναγκαστική και αναπόφευκτη: «Δεν υπάρχει άλλη λύση. Οι πιο γνήσιοι ιθαγενείς έχουν ισπανοποιηθεί, έχουν λατινοποιηθεί, όπως και το περιβάλλον μας. Στην ιστορία δεν υπάρχει επιστροφή... Καμιά φυλή δεν επιστρέφει, κάθε μια ορίζει την αποστολή της, την εκπληρώνει και φεύγει... Ο Ινδιάνος δεν έχει άλλη πόρτα προς το μέλλον από την οδό του σύγχρονου πολιτισμού, ούτε άλλο δρόμο από αυτόν που χάραξε ο λατινικός πολιτισμός».¹²

Τελικά, παρά τις διαφορετικές σημασιολογικές αποχρώσεις που δίνονταν στην έννοια της λατινοαμερικανικής «φυλής» ως προς την αφετηρία και τα πολιτισμικά συστατικά της στοιχεία, ο κυρίαρχος ορισμός που εκφράστηκε στις αρχές του 20ού αιώνα στον δημόσιο λόγο, μέσω της καθιέρωσης της «Ημέρας της φυλής», παρέπεμπε σε μια θολή και μη σαφώς προσδιορισμένη «κρεολή» ή «λατινική» ταυτότητα. Σε αυτήν συνυπήρχαν ο απόγονος των Ισπανών αποίκων και ο μιγάς, ενωμένοι από τη «δύναμη της αμερικανικής γης» και την ισπανική παράδοση, και αποκλειόταν ουσιαστικά ο σύγχρονος ιθαγενής, περιβεβλημένος είτε από μυστικισμό είτε από τη σιωπή ή αόριστα «συγχωνευμένος» στη «φυλή». Η ιδέα της πολιτισμικής συγχώνευσης και της επιμιξίας, που πήγαζε από την ίδια τη δημογραφική πραγματικότητα των περισσότερων

10. María Gabriela Boldini, ανακοίνωση με τίτλο «Formas operativas del discurso americanista en la producción discursiva regional y en la constitución del proyectos de identidad cultural. Una mirada desde Córdoba», που παρουσιάστηκε στο 1ο Congreso Regional del Instituto Internacional de Literatura Iberoamericana με θέμα «Nuevas cartografías críticas: problemas actuales de la Literatura Iberoamericana», Ροζάριο, Αργεντινή, 23-25 Ιουνίου 2005.

11. Cecilia Méndez, «Incas sí, indios no: Notes on Peruvian Creole Nationalism and its Contemporary Crisis», *Journal of Latin American Studies*, τόμ. 28, αρ. 1 (1996), σ. 197-225. Η συγγραφέας θεωρεί ότι οι κρεολοί ήδη από το 1781, μετά την αποτυχημένη εξέγερση του Túpac Amaru, την οποία διηύθυνε η εναπομείνασα ινκαϊκή αριστοκρατία, οικειοποιήθηκαν τη συμβολολογία και τις παραδόσεις των Ίνκας προκειμένου να χτίσουν τη δική τους γενεαλογία, στερώντας, έτσι, στους «πραγματικούς» ιθαγενείς τη δυνατότητα ανάπτυξης μιας δικής τους ταυτότητας που πιθανώς να τους οδηγούσε σε διεκδικήσεις.

12. José Vasconcelos, *La raza cósmica*, ό.π., σ. 906-907.

χωρών της περιοχής όπου κυριαρχούσαν οι μιγάδες, οδηγούσε σε μια ερμηνεία της «φυλής» και του «έθνους», που εξασφάλιζε την ομοιογένεια, βασιζόταν στην κυριαρχία της ισπανικής παράδοσης και αγνοούσε τις ιδιαιτερότητες των σύγχρονων ιθαγενών. Επίσης, παρόλο που η αρχική πρόθεση των εμπνευστών της επετείου της «φυλής» ήταν η απόδοση τιμών στη «μητέρα» Ισπανία, η τιμώμενη «φυλή» στους εορτασμούς της 12ης Οκτωβρίου ήταν ουσιαστικά τα λατινοαμερικανικά έθνη με το «πολλά υποσχόμενο» μέλλον. Παράλληλα, η ιδέα μιας κοινής «φυλής» στήριζε το όραμα της δημιουργίας μιας πραγματικής κοινότητας των Λατινοαμερικανών, βασισμένης στη γλώσσα, την κουλτούρα, τη θρησκεία και τους στενούς δεσμούς εθνών «ενωμένων από την ιστορία τους».

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920 άρχισε να προωθείται από ομάδες συντηρητικών, καθολικών Ισπανών με μεγάλη διείσδυση στις λατινοαμερικανικές κοινωνίες, μια ανταγωνιστική ονομασία της επετείου, αυτή της «Ημέρας της ισπανικότητας» (*Día de la Hispanidad*). Πρόσωπα που αργότερα συνδέθηκαν με τον φρανκισμό, όπως ο Ισπανός κληρικός Zacarías de Vizcarra, ο πρώην πρέσβης της Ισπανίας στο Μπουένος Άιρες Ramiro de Maetzu, και οι δύο κάτοικοι Αργεντινής, αλλά και ο Ισπανός αρχιεπίσκοπος Isidro Gomá Tomás, ο οποίος στις 12 Οκτωβρίου 1934 μίλησε στο θέατρο Κολόν του Μπουένος Άιρες, υποστήριζαν σε πολλές δημοσιεύσεις και δημόσιες ομιλίες τους ότι η ονομασία «Ημέρα της Ισπανικότητας», έννοια στην οποία περιεχόταν το σύνολο των λαών ισπανικής καταγωγής και των ιδιοτήτων τους, που διαχώριζαν αυτούς τους λαούς από τους υπόλοιπους, θα έπρεπε να αντικαταστήσει αυτήν της «Ημέρας της φυλής».¹³ Το σκεπτικό τους στηριζόταν στο ότι ο όρος «φυλή» μόνο μεταφορικά θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως σύνολο ηθικών χαρακτηριστικών χωρίς να παραπέμπει σε βιολογικά στοιχεία και θεωρούσαν παράλογη τη χρήση του όρου σε ένα σύνολο λαών που αποτελούνταν από άτομα που ανήκαν σε μια ποικιλία φυλών. Οι εθνικιστικοί κύκλοι που προωθούσαν αυτές τις θέσεις, χρησιμοποιώντας προσχηματικά την ανάγκη υπέρβασης των βιολογικών αναφορών, ορίζοντας την ισπανικότητα ως «άφθαρτο πνεύμα που αναγεννιέται» και ταυτίζοντάς τη με τον καθολικισμό και τον ιεραποστολισμό, προχωρούσαν σε μια απαξιωτική για κάθε τι «αμερικανικό» προβολή

13. Πρόκειται, μεταξύ άλλων, για κείμενα όπως τα εξής: Monseñor Zacarías de Vizcarra, «Origen del nombre, concepto y fiesta de la Hispanidad», *Acción Española*, τόμ. XI, αρ. 64-65 (Μαδρίτη, 1.11.1934), σ. 193-230· ο λόγος του Ισπανού αρχιεπισκόπου Isidro Gomá Tomás με τίτλο «Apología de la Hispanidad», που εκφωνήθηκε στις 12 Οκτωβρίου στο θέατρο Κολόν του Μπουένος Άιρες ανυπόγραφο άρθρο δημοσιευμένο στο περιοδικό *El Español. Semanario de la política y el espíritu*, Μαδρίτη, έτος 3, αρ. 102 (7.10.1944), σ. 1 και 13.

της ισπανικής δράσης στη «νέα ήπειρο», που είχε σαν μοναδικό σκοπό την εξύψωση της «αιώνιας» Ισπανίας, διαχρονικής και σύγχρονης. Η ρητή αναφορά στην «ισπανικότητα» θα έσβηνε τον αόριστο αλλά και υπεύθυνο για τις επαναστάσεις της ανεξαρτησίας «κρεολισμό», στον οποίο παρέπεμπε ο όρος «φυλή», και θα εξάλειφε τα ίχνη της ύποπτης «λατινικότητας» που συγκάλυπτε τη βαθιά σύγκρουση ανάμεσα στις φιλελεύθερες ιδέες της Γαλλίας και στις καθολικές ισπανικές αξίες. Οι θέσεις αυτές βρήκαν πρόσφορο έδαφος στην Ισπανία του Φράνκο, όπου το 1939 εορτάστηκε στη Σαραγόσα η επέτειος της 12ης Οκτωβρίου ως «Ημέρα της ισπανικότητας», παρόλο που η εορτή μετονομάστηκε επίσημα αργότερα, με προεδρικό διάταγμα του 1958. Πολλές από τις θέσεις αυτές βρήκαν απήχηση και υιοθετήθηκαν από μέλη της καθολικής λατινοαμερικανικής διανοήσης. Για παράδειγμα, ο Αργεντινός διανοούμενος Ernesto Palacio, από τους σημαντικούς εκπροσώπους του αργεντινού εθνικισμού και του ιστορικού ρεβιζιονισμού και με μεγάλη δημόσια δράση στις δεκαετίες του 1930, 1940 και 1950, υποστήριξε ένθερμα την ισπανική ταυτότητα και τις ισπανικές καταβολές των Αργεντινών· παράλληλα, καυτηρίασε με επιθετικότητα τους οπαδούς τόσο του δυτικοευρωπαϊκού λαϊκού φιλελευθερισμού αλλά και του ιθαγενισμού, και τόνισε την ανάγκη να ξαναγραφτεί η αργεντινή εθνική ιστορία με τρόπο που να αναδεικνύεται ως συνέχεια της ισπανικής εποποιίας στην αμερικανική ήπειρο.¹⁴ Παρ' όλα αυτά, στη Λατινική Αμερική οι θέσεις περί «ισπανικότητας» δεν βρήκαν ευρύτερη απήχηση και έτσι η εορτή διατήρησε την ονομασία της ως «Ημέρα της φυλής».

Από την άλλη πλευρά, από τη δεκαετία του 1970, άρχισε να συγκροτείται σταδιακά στη Λατινική Αμερική ο δημόσιος λόγος του κινήματος των ιθαγενών, ο οποίος καταδικάζει το πνεύμα της «Ημέρας της φυλής» και επιχειρεί να αντικαταστήσει το αφήγημα της «κατάκτησης» με αυτό της «αντίστασης».

---

14. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος, με τον οποίο ο Ernesto Palacio στο έργο του *La historia falsificada* παρουσιάζει ειρωνικά το «επίσημο» εθνικό αφήγημα των Αργεντινών, το οποίο, κατ' εκείνον, θα έπρεπε να σβηστεί από τη συλλογική συνείδηση και να ξαναγραφτεί: «Σύμφωνα με τον μύθο, προερχόμαστε από μια αυτόχθονα γυναίκα που γονιμοποιήθηκε από έναν ξένο Θεό, το πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης, φέρνοντας στο φως έναν ετερογενή λαό που είχε, ωστόσο, λαμπρό μέλλον. Η κόρη αυτή πέρασε στην εφηβεία της μια τραυματική εμπειρία με σιδηροφορεμένους άνδρες που τη δίδαξαν τη γλώσσα της και τις αξίες της. Θα έπρεπε να ξεχαστεί αυτό το τραύμα, ώστε τα παιδιά της να μπορούν να πουν ότι ήταν μόνο ένα όνειρο... Η υιοθέτηση αυτού του αυθαίρετου μύθου δηλητηρίασε όλη τη συλλογική ζωή μας. Γιατί το να δηλώνομαστε ως παιδιά της Επανάστασης είναι σαν να δηλώνομαστε ως παιδιά του Χάους...»: Jorge Lafforgue (έκδ.), *Explicar la Argentina. Ensayos fundamentales*, Μπουένος Άιρες, Taurus, 2009, σ. 441.

Βασική θέση του κινήματος αποτελεί η αμφισβήτηση της επιστημονικής αξίας της έννοιας «φυλή» όταν εφαρμόζεται στο ανθρώπινο είδος. Είναι, εξάλλου, γνωστό ότι και η έννοια του «Ινδιάνου» είναι κατασκευάσμα της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας του 16ου αιώνα. Η επινόηση και καθιέρωση του γενικευτικού όρου «Ινδιάνος» εξάλειψε την πολιτισμική ποικιλία των εκατοντάδων κοινοτήτων που υπήρχαν στην αμερικανική ήπειρο πριν την άφιξη των Ισπανών, αλλά και τις ταξικές διαφορές στο εσωτερικό της καθεμιάς, και θεωρητικοποίησε με ρατσιστικά κριτήρια την υποταγή των ιθαγενών πληθυσμών.¹⁵

Σε πρώτη φάση οι πραγματικοί και συμβολικοί αγώνες των οργανώσεων των ιθαγενών στηρίζονταν στην προβολή της καταπίεσης που υπέστησαν οι αυτόχθονες πληθυσμοί από τη διαδικασία της «κατάκτησης», και στην αναγνώριση της ευρωπαϊκής εισβολής στην Αμερική ως «γενοκτονία». Οι αγώνες αυτοί που κορυφώθηκαν το 1992 κατά τους εορτασμούς της πεντακοσιοστής επετείου της άφιξης του Κολόμβου στην Αμερική, επέβαλαν ορισμένες σημασιολογικές αλλαγές στην έννοια της επετείου: Σε αρκετές χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ισπανίας, η εορτή μετονομάστηκε σε «Ημέρα της συνάντησης δύο κόσμων» ή «δύο πολιτισμών», ώστε να δηλώνει μια πιο ισότιμη συμβολή των ιθαγενών πληθυσμών και των Ισπανών αποίκων στη διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητας και των εθνών της αμερικανικής ηπείρου (από την οποία αποκλειόταν, για άλλη μια φορά, η συμβολή του αφρικανικού πολιτισμού που επίσης έφτασε στην Αμερική ως αποτέλεσμα της διαδικασίας της «κατάκτησης»). Η ευφημιστική χρήση του όρου «συνάντηση» αλλά και η αποσιώπηση των συγκρουσιακών όρων, με τους οποίους αυτή πραγματοποιήθηκε, και της ηγεμονικής θέσης της ισπανικής ιδεολογίας προκάλεσαν ειρωνικά και καυστικά σχόλια μεταξύ σημαντικών τμημάτων των λατινοαμερικανικών κοινωνιών. Σε μια δεύτερη φάση, η οποία συνεχίζεται ως τις μέρες μας, ο δημόσιος λόγος των οργανωμένων ιθαγενών πληθυσμών εστιάζεται στο αφήγημα της για περισσότερο από πέντε αιώνες «αντίστασής» τους. Ο λόγος τους πια μετατίθεται από την καταπίεση που υπέστησαν στις στρατηγικές επιβιώσής τους και προσπαθεί να καταδείξει ότι οι ιθαγενείς πληθυσμοί δεν «κατακτήθηκαν» παρόλη την εκμετάλλευση, την αρπαγή της γης τους, την κατάργηση της αυτονομίας και την περιθωριοποίησή τους. Η λεγόμενη «μαύρη επέτειος» τείνει να μετατραπεί, τελικά, σε μια αισιόδοξη ημέρα διεκδίκησης του δικαιώματός τους στη γη τους, στη γλώσσα τους, στην πολιτισμική τους ταυτότητα, στην αυτοδιάθεση και στο δικό τους μοντέλο ανάπτυξης.

---

15. Stéfano Varese, «Ethnopolitics of Indian Resistance in Latin America», *Latin American Perspectives*, τόμ. 23, αρ. 2 (Ανοιξη 1996), σ. 58-71.

Ωστόσο, όλες αυτές οι έννοιες, από εκείνη της «αμερικανικής φυλής» μέχρι αυτή της «αντίστασης» των ιθαγενών, απέκτησαν πρακτικές σημασίες μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά πλαίσια, τα οποία επέτρεψαν την ανάδυσή τους και τους προσέδωσαν πολιτικό περιεχόμενο.

*Η καθιέρωση της «Ημέρας της φυλής» στη Λατινική Αμερική:
πολιτικοί στόχοι και ιδεολογικό πλαίσιο*

Η καθιέρωση της «Ημέρας της φυλής» ως εθνικής εορτής στη Λατινική Αμερική εντάσσεται στο πλαίσιο του επαναπροσδιορισμού της εξωτερικής πολιτικής των κρατών της περιοχής και της αναθέρμανσης των σχέσεών τους με την Ισπανία. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στην Αργεντινή ο εορτασμός της επετείου καθιερώθηκε με προεδρικό διάταγμα το 1917, στη Βενεζουέλα το 1921, στη Χιλή το 1923, ενώ στο Μεξικό η επέτειος πήρε χαρακτήρα εθνικής εορτής το 1928. Ενώ οι πρώτες μετεπαναστατικές κυβερνήσεις στη Λατινική Αμερική και οι πολιτικές ελίτ που κυριάρχησαν στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, βάσιζαν τη νομιμοποίησή τους στη ρήξη των σχέσεων με την πρώην μητρόπολη, από τη δεκαετία του 1870 ήδη οι σχέσεις μεταξύ των λατινοαμερικανικών κρατών και της Ισπανίας άρχισαν να μπαίνουν σε νέες βάσεις. Οι τελευταίες κρίσεις στις σχέσεις των δύο πλευρών σημειώθηκαν το 1861 με την εισβολή της Ισπανίας, της Αγγλίας και της Γαλλίας στο Μεξικό, με αφορμή τις εκκρεμείς οικονομικές υποχρεώσεις του τελευταίου προς τις ευρωπαϊκές χώρες, και το 1864, με τον πόλεμο που έφερε αντιμέτωπες τις δημοκρατίες των Άνδεων (Περού, Χιλή και αργότερα Βολιβία και Ισημερινό) με την Ισπανία, εξαιτίας της ισπανικής εισβολής σε νησιά της περουβιανής επικράτειας. Η νέα φάση στις σχέσεις των δύο πλευρών ξεκίνησε με την αναγνώριση από την Ισπανία της ανεξαρτησίας της Αργεντινής το 1864. Η βελτίωση των αργεντινο-ισπανικών σχέσεων εκφράστηκε και με την αλλαγή το 1900 των στροφών που περιλάμβανε ο αργεντινός εθνικός ύμνος, ώστε να εξαλειφθούν οι αρνητικές αναφορές στους Ισπανούς.¹⁶

Ιδιαίτερη ώθηση στην αναθεώρηση των σχέσεων μεταξύ των λατινοαμερικανικών κρατών και της Ισπανίας έδωσε η ισπανική ήττα στον πόλεμο με τις Ηνωμένες Πολιτείες το 1898, που είχε σαν αποτέλεσμα την απώλεια της Κούβας, του Πουέρτο Ρίκο και των Φιλιππίνων. Παράλληλα, οι Ηνωμένες Πολιτείες διέθεταν πλέον τη στρατιωτική και οικονομική δύναμη που τους επέτρεπε να εφαρμόζουν την επεκτατική πολιτική τους στη γειτονική Λατινική Αμερική, η οποία

16. Alejandro Cattaruzza, «Las herencias posibles y el 12 de Octubre» στο Alejandro Cattaruzza, *Los usos del pasado*, ό.π., σ. 66-67.

εκφράστηκε ρητά από τον Theodore Roosevelt που υπερασπίστηκε το δικαίωμα της χώρας του να επεμβαίνει στρατιωτικά στη Λατινική Αμερική, όταν η «ανικανότητα» ή η «κακή θέληση» των κυβερνήσεων της περιοχής επηρέαζαν αρνητικά τα οικονομικά συμφέροντα τρίτων χωρών. Επρόκειτο για την επίσημη διακήρυξη της «Big stick policy». Η πολιτική αυτή εκφράστηκε, μεταξύ άλλων, με την επέμβαση των ΗΠΑ στη Βενεζουέλα το 1902, με την κατάληψη της Νικαράγουας κατά τα έτη 1912-1925 και 1926-1933, της Αϊτής (1915-1934), της Δομινικανής Δημοκρατίας (1916-1924), με σύντομες επεμβάσεις στην Ονδούρα, τη Γουατεμάλα και την Κόστα Ρίκα και, βέβαια, με τη δημιουργία του κράτους του Παναμά το 1902 με την υποκίνηση των ΗΠΑ, όταν η Κολομβία αρνήθηκε να τους παραχωρήσει τον έλεγχο του καναλιού. Εξάλλου, η σχετική απομόνωση της Λατινικής Αμερικής από την Ευρώπη κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, ευνόησε την ιδέα της ενότητας των κρατών της περιοχής.

Αυτό το διεθνές πολιτικό πλαίσιο επηρέασε έντονα τους πνευματικούς κύκλους των χωρών της Λατινικής Αμερικής και εκφράστηκε σε μια σειρά από έργα που είχαν σημαντική απήχηση στις τοπικές κοινωνίες. Στα έργα αυτά προωθείτο η ιδέα της πολιτισμικής ενότητας των λατινοαμερικανικών λαών με κοινό άξονα τη «λατινική» κουλτούρα τους και εκφραζόταν μια διχοτομική θεώρηση της αμερικανικής ηπείρου ως ενός κόσμου μοιρασμένου μεταξύ της «πνευματικής» λατινικής και της «υλιστικής» αγγλοσαξονικής φυλής, θεώρηση που δεν έκρυβε και τον προβληματισμό που υπήρχε γύρω από την «υπανάπτυξη» των κρατών της Λατινικής Αμερικής σε σχέση με τον βόρειο γείτονά τους. Η επιλογή της «λατινικότητας» ως κοινής βάσης των εθνών της περιοχής έναντι της «ισπανικότητας» ήταν μια λύση απέναντι στις τυχόν εντάσεις που ίσως ακόμα προκαλούσε μια αναζήτηση του κοινού τους άξονα στην ισπανική κληρονομιά, επέτρεπε τη συμμετοχή στη λατινοαμερικανική κοινότητα των Βραζιλιάνων με την πορτογαλική κληρονομιά τους και ενσωμάτωνε τα γαλλικά και ιταλικά πολιτισμικά πρότυπα που αυτή την περίοδο ασκούσαν μεγάλη επίδραση στις τοπικές ελίτ. Η ιδέα της «πνευματικής» λατινικότητας έναντι του «υλιστικού» αγγλοσαξονισμού εκφράστηκε, μεταξύ άλλων, από τον Ουρουγουανό συγγραφέα και δημοσιογράφο José Enrique Rodó, στο δοκίμιό του *Ariel*¹⁷ του 1900, το οποίο διαδόθηκε σε όλη τη Λατινική Αμερική και επηρέασε ιδιαίτερα τη νεολαία της, που βρήκε στο έργο αυτό την πηγή έμπνευσης στους αγώνες της απέναντι στον υλισμό και τον επεκτατισμό των «Γιάνκηδων».¹⁸ Και ο Μεξικανός José Vasconcelos στο έργο *La raza cósmica*.

17. José Enrique Rodó, *Ariel*, Μπουένος Άιρες, Losada, 2004.

18. Έκφραση αυτών των αγώνων αποτελεί το φοιτητικό κίνημα υπέρ της πανεπιστημιακής με-

Misión de la raza iberoamericana του 1925 θεωρούσε την εποχή του ως «σύγκρουση θεσμών, στόχων και ιδανικών μεταξύ της λατινικότητας και του σαξονισμού». Υιοθετώντας το όραμα του Μπολίβαρ κατέκρινε τον κατακερματισμό, τον τοπικισμό και τον «επαρχιωτισμό» των λατινοαμερικανικών εθνών: «Οι δημιουργοί των εθνικισμών μας υπήρξαν, χωρίς να το ξέρουν, οι καλύτεροι σύμμαχοι των Σαξόνων... Τον κυματισμό των είκοσι σημαιών μας στην Παναμερική Ένωση της Ουάσιγκτον θα έπρεπε να τον βλέπουμε σαν ένα άσχημο αστείο των ικανών εχθρών μας».¹⁹ Σε αυτό το πλαίσιο, η ιδέα της ενότητας των Λατινοαμερικανών που είχε προωθηθεί από τον Μπολίβαρ τον 19ο αιώνα, αποκτούσε νέο πολιτικό περιεχόμενο.

Ωστόσο, το πέρασμα από την κάπως αόριστη ιδέα της «λατινικότητας» στην πολιτική πράξη της δημόσιας αποδοχής της ισπανικής κληρονομιάς μέσω της καθιέρωσης της «Ημέρας της φυλής» δεν πραγματοποιήθηκε αυτόματα, αλλά στηρίχθηκε σε ένα δίκτυο σχέσεων μεταξύ μελών του πνευματικού κόσμου της Λατινικής Αμερικής, από τη μια πλευρά, και της Ισπανίας, από την άλλη. Σημαντικοί Ισπανοί διανοούμενοι που συμμετείχαν στο κίνημα του «αναγεννησιμισμού» (*regeneracionismo*), το οποίο στόχευε στην πολιτική και πολιτισμική «αναγέννηση» της Ισπανίας μετά την ήττα του 1898, επιδίωξαν την ανάπτυξη στενών σχέσεων με τη λατινοαμερικανική διάνοηση. Παράδειγμα αυτών των τάσεων αποτελούν οι συχνές επισκέψεις μεγάλων ονομάτων της ισπανικής διάνοησης στην Αργεντινή, οι οποίες κορυφώθηκαν με την επίσκεψη στο Μπουένος Άιρες του Ισπανού φιλόσοφου Ortega y Gasset.²⁰ Η θέση του Vasconcelos ότι «επαναστατήσαμε ενάντια στην πολιτική εξουσία της Ισπανίας και δεν αντιληφθήκαμε ότι, μαζί με την Ισπανία, υποτασσόμασταν στην οικονομική και ηθική κυριαρχία της φυλής που κυριαρχεί στον κόσμο από όταν τελείωσε το ισπανικό μεγαλείο»²¹ εξέφραζε τον προβληματισμό που είχε αναπτυχθεί τόσο στη Λατινική Αμερική όσο και στην Ισπανία για την ανάγκη εύρεσης κοινών λύσεων απέναντι στον βορειοαμερικανικό επεκτατισμό.

Η σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών δεν περιοριζόταν μόνο στους πνευματικούς δεσμούς αλλά και στην τόνωση των οικονομικών σχέσεων, την οποία προωθούσαν ενώσεις όπως η «Casa de América» και η «Unión Iberoameri-

ταρρύθμισης που σημειώθηκε το 1918 στην πόλη Κόρδοβα της Αργεντινής. Μία από τις ιδεολογικές βάσεις του κινήματος αυτού αποτέλεσε το έργο *Ariel* του Rodó.

19. José Vasconcelos, *La raza cósmica*, ό.π., σ. 904.

20. Alejandro Cattaruzza, «Las herencias posibles y el 12 de Octubre» στο Alejandro Cattaruzza, *Los usos del pasado*, ό.π., σ. 73.

21. José Vasconcelos, *La raza cósmica*, ό.π., επίλογος.

cana». ²² Παρόλο που η Ισπανία στις αρχές του 20ού αιώνα, λόγω της ιστορικής πορείας της και των εσωτερικών συνθηκών της, είχε ελάχιστη συμμετοχή σε επενδύσεις στις χώρες της Λατινικής Αμερικής – ήταν ακόμα η εποχή που η Μεγάλη Βρετανία κυριαρχούσε στις επενδύσεις της περιοχής, ενώ σταδιακά αυξανόταν το βάρος των βορειοαμερικανικών επενδύσεων, κυρίως στην κεντρική Αμερική – οι εμπορικές συναλλαγές μεταξύ των δύο πλευρών ήταν σημαντικές και είχαν καλές μελλοντικές προοπτικές. Σε αυτό το θέμα σημαντικό ρόλο έπαιζαν οι κοινότητες των Ισπανών μεταναστών στις διάφορες λατινοαμερικανικές χώρες, όπου είχαν σημαντική παρουσία. Στην Αργεντινή, για παράδειγμα, οι Ισπανοί ήταν η δεύτερη σε μέγεθος μεταναστευτική κοινότητα μετά τους Ιταλούς και έλεγχαν μεγάλο τμήμα του εμπορίου της χώρας. Το 1914 ζούσαν στη χώρα περίπου 830.000 Ισπανοί μετανάστες – χωρίς να υπολογίζονται σε αυτό τον αριθμό οι απόγονοί τους, που θεωρούνταν Αργεντινοί – οι οποίοι αντιστοιχούσαν στο 35% του αλλοδαπού πληθυσμού και περίπου στο 10% του συνολικού πληθυσμού της Αργεντινής. ²³ Η ισπανική κοινότητα της χώρας ήταν οργανωμένη σε δεκάδες εθνοτικούς, τοπικούς, πολιτιστικούς, αθλητικούς συλλόγους και διέθετε οικονομικές λέσχες και εμπορικό επιμελητήριο που προωθούσαν και διευκόλυναν τις αργεντινο-ισπανικές εμπορικές σχέσεις.

Η δράση των ισπανικών οργανώσεων στην Αργεντινή συνέβαλε καθοριστικά, μαζί με τη διπλωματική δραστηριότητα που προηγήθηκε, στην υπογραφή του προεδρικού διατάγματος του 1917 για την καθιέρωση της «Ημέρας της φυλής», ενώ στη διοργάνωση των ετήσιων εορτασμών της 12ης Οκτωβρίου οι διάφοροι σύλλογοι των Ισπανών είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο. Οι μαθητικές παρελάσεις που πραγματοποιούνταν κάθε χρόνο μπροστά στο μνημείο των Ισπανών, που δωρήθηκε από την ισπανική κοινότητα στην Αργεντινή το 1910, στην εκατονταετηρίδα της ανεξαρτησίας της χώρας, η ύψωση της ισπανικής

---

22. Δεν θα πρέπει, εξάλλου, να υποτιμούνται και τα οικονομικά κίνητρα της προβολής της λατινοαμερικανικής ενότητας και της «εξαγωγής» της προς τη διεθνή κοινότητα. Το 1919 σε μεγάλη εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε με αφορμή την «Ημέρα της φυλής», στη Νέα Υόρκη, παρουσία των αντιπροσώπων των λατινοαμερικανικών κρατών και της Ισπανίας, ο πρόεδρος του Μεξικού δήλωσε: «Οι Βορειοαμερικανοί φορούν καπέλα από τον Παναμά, την Κολομβία και τον Ισημερινό· πίνουν καφέ από τη Βραζιλία, τρώνε φρούτα από την Κόστα Ρίκα και κρέας από την Αργεντινή, καπνίζουν καπνό από την Κούβα και οι γεωργοί δένουν τα δεμάτια τους με σκοινιά από το Μεξικό. Όλα αυτά δείχνουν μέχρι ποιου σημείου η Λατινική Αμερική επεμβαίνει στη σύγχρονη ζωή των εθνών». *La Prensa* (Αργεντινή), 14.10.1919.

23. Μαρία Δαμηλάκου, *Η ελληνική μετανάστευση στην Αργεντινή (1900-1970). Διαδικασίες συγκρότησης και μετασχηματισμοί μιας μεταναστευτικής κοινότητας*, Αθήνα, Ιστορικό αρχείο Εμπορικής Τράπεζας, 2004, σ. 27-29.

σημείας μπροστά στα ισπανικά καταστήματα που παρέμεναν κλειστά εκείνη την ημέρα, η οργάνωση διαλέξεων σε κεντρικά θέατρα όλων των πόλεων της χώρας γύρω από την πολιτισμική συμβολή των Ισπανών στην Αργεντινή, η διοργάνωση διαγωνισμών με σχετική θεματολογία,²⁴ ενίσχυαν σημαντικά το πολιτικό βάρος και το συμβολικό κεφάλαιο της ισπανικής κοινότητας στην αργεντινή κοινωνία. Οι εφημερίδες της ισπανικής παροικίας αφιέρωναν ειδικές εκδόσεις στο θέμα, που περιλάμβαναν άρθρα Ισπανών και Λατινοαμερικανών διανοουμένων. Στους διάφορους εορτασμούς γινόταν, εκτός των άλλων, επίδειξη της δυναμικότητας της ισπανικής παροικίας με τη συμμετοχή των δεκάδων αλληλοβοηθητικών, πολιτιστικών, καλλιτεχνικών συλλόγων, φιλανθρωπικών σωματείων κυριών και κοινωνικών λεσχών της. Επιπλέον, οι εορτασμοί ήταν αφορμή για την επίδειξη της οικονομικής ευρωστίας της κοινότητας: Στις εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας της χώρας μια εβδομάδα πριν τη 12η Οκτωβρίου κάθε χρονιάς, μεγάλοι ισπανικοί εμπορικοί οίκοι, σε ολοσέλιδες διαφημίσεις που περιείχαν φωτογραφίες του Κολόμβου με τις καραβέλες του, πορτρέτα της βασίλισσας Ισαβέλλας και αλληγορικές απεικονίσεις της Ισπανίας, παρουσίαζαν τα προϊόντα τους και εξήγγειλαν δελεαστικές προσφορές καθ' όλη τη διάρκεια της μεγάλης «εβδομάδας της φυλής».²⁵

Το διεθνές πολιτικό πλαίσιο και η δράση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων συντέλεσαν στην καθιέρωση της «Ημέρας της φυλής»: ωστόσο, η επέτειος αυτή απέκτησε σταδιακά μια ευρύτερη δυναμική και αποτέλεσε, τελικά, έκφραση της εθνικής ιδεολογίας των λατινοαμερικανικών λαών και τμήμα των συμβολικών τελετουργιών που χρειάζονται τα εθνικά κράτη.

Εθνική ιδεολογία και αναζήτηση παράδοσης από τα λατινοαμερικανικά έθνη

Πτυχές της διαδικασίας κατασκευής των λατινοαμερικανικών εθνών, η οποία εντατικοποιήθηκε μετά την ολοκλήρωση της θεσμικής συγκρότησης των κρατών της περιοχής στη δεκαετία του 1870, αποτέλεσαν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του λαϊκού δημόσιου σχολείου, η καθιέρωση εορταστικών επετείων, ο καθορισμός των εθνικών συμβόλων, η ανέγερση εθνικών μνημείων, η δημιουργία μουσείων, καθώς και η συγγραφή της «επίσημης» ιστορίας από ιστορικούς όπως ο Αργεντινός Bartolomé Mitre ή ο Μεξικανός Lucas Alamán.²⁶ Οι

24. *La Prensa*, 5.10.1919, 10.10.1919, 10.10.1920, 9.10.1921, μεταξύ άλλων.

25. *La Prensa*, 5.10.1919, 12.12.1919, μεταξύ άλλων.

26. Ana Lilia Bertoni, *Patriotas, cosmopolitas y nacionalistas. La construcción de la ciudadanía en la Argentina a fines del siglo XIX*, Μπουένος Άιρες, Fondo de Cultura Económica, 2007.

επιλογές των λατινοαμερικανικών κρατών ως προς την επιθυμητή εθνική παράδοση και την ιστορία τους χαρακτηρίζονταν από έντονο εκλεκτισμό και αντιφάσεις που εκφράστηκαν και στη δημόσια τέχνη: Οι μνημειακές αναπαραστάσεις των εθνικών ηρώων της ανεξαρτησίας, όπως ο Μπολίβαρ και ο Σαν Μαρτίν, του Κολόμβου που κέρδισε κεντρική θέση σε όλες τις λατινοαμερικανικές πρωτεύουσες, Ισπανών κατακτητών όπως ο Πιζάρρο στη Λίμα, αλλά και προκολομβιανά θέματα παρμένα από τον κόσμο των Ίνκας και των Αζτέκων, που συνέθεταν την «προκολομβιανή φαντασία»,²⁷ αποτελούσαν τμήμα του «σχιζοφρενικού» πολιτισμικού μωσαϊκού, στο οποίο στηριζόταν η αντιφατική ιστορική ταυτότητα των λατινοαμερικανικών εθνών.

Οι αντιφατικές επιλογές στην αναζήτηση εθνικής παράδοσης και η σύγχυση μεταξύ του μιμητισμού ξένων προτύπων και της προβολής της εθνικής ιδιαιτερότητας αποτυπώνονται και στις εικαστικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος: Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το μνημείο του Cuauhtémoc – του τελευταίου Αζτέκου αυτοκράτορα που συμβολίζει την αντίσταση εναντίον του Ισπανού κατακτητή Κορτές –, το οποίο στήθηκε στην κεντρική λεωφόρο της πόλης του Μεξικού το 1887 και ήταν σαφώς επηρεασμένο από τα αρχαιοελληνικά πρότυπα και την κλασικιστική παράδοση. Όπως λέει εύστοχα ο Justino Fernández σχολιάζοντας ένα μεξικανικό έργο αζτεκικής έμπνευσης του 19ου αιώνα, ο απεικονιζόμενος Αζτέκος αυτοκράτορας έμοιαζε περισσότερο με έναν «ελληνιστικό Απόλλωνα» και ο αρχαίος μεξικανικός κόσμος παρουσιαζόταν σαν τον αρχαιοελληνικό «Όλυμπο».²⁸ Παρά τις αντιφάσεις στις πολιτισμικές επιλογές των λατινοαμερικανικών κρατών, η κυρίαρχη ανάγνωση του παρελθόντος και η ερμηνεία της εθνικότητας, που επικράτησαν, τουλάχιστον στις χώρες όπου είχαν ανθίσει μεγάλοι προκολομβιανοί πολιτισμοί, κατάφεραν να περικλείουν σε ένα περίεργο συνονθύλευμα τον ηρωισμό των Ίνκας ή των Αζτέκων και τον ηρωισμό του «έθνους» απέναντι στους Ισπανούς κατακτητές, ενωμένους, παραδόξως, μεταξύ τους από την ισπανική πολιτισμική κληρονο-

---

27. Εκτός από το εσωτερικό, τα θέματα από τον κόσμο των Ίνκας και των Αζτέκων άρχισαν να εξάγονται και στο εξωτερικό ως αναπόσπαστο μέρος της εικόνας των λατινοαμερικανικών κρατών. Για παράδειγμα, στη Διεθνή Έκθεση του Παρισιού του 1889 το μεξικανικό και άλλα λατινοαμερικανικά περίπτερα περιείχαν θέματα από τον πολιτισμό των Ίνκας και των Αζτέκων. Βλ. σχετικά, Ramón Gutiérrez, «El siglo XIX americano entre el desconcierto y la dependencia cultural», στο Rodrigo Gutiérrez Viñuales – Ramón Gutiérrez (επιμ.), *Pintura, escultura y fotografía en Iberoamérica, siglos XIX y XX*, Μαδρίτη, Manuales Arte Cátedra, 1997, σ. 22.

28. Αναφέρεται στο Rodrigo Gutiérrez Viñuales, «Bajo el ala de las academias. El neoclasicismo y el historicismo en la pintura iberoamericana del siglo XIX», στο Rodrigo Gutiérrez Viñuales – Ramón Gutiérrez, *Pintura*, ό.π., σ. 80.

μιά.²⁹ Ο προβληματισμός γύρω από την ταυτότητα των λατινοαμερικανικών εθνών κορυφώθηκε στις επετείες της εκατονταετηρίδας της ανεξαρτησίας τους από την Ισπανία, που ξεκίνησαν να εορτάζονται το 1910 στην Αργεντινή, το Μεξικό, την Κολομβία και τη Χιλή.³⁰

Η αγνόηση των σύγχρονων ιθαγενών πληθυσμών και της ιδιαιτερότητάς τους από το πνεύμα των εορτασμών των εθνικών επετείων, γενικά, και της «Ημέρας της φυλής», ειδικότερα, δεν φαινόταν να προκαλεί ιδιαίτερες εντάσεις στις λατινοαμερικανικές κοινωνίες του 1910, που εξακολουθούσαν να βρίσκονται υπό την επίδραση των ιδεών του θετικισμού και του εξελικτισμού, παρά τις αντίθετες θέσεις που είχε αρχίσει να προβάλλει ο πολιτισμικός εθνικισμός σε πολλές λατινοαμερικανικές χώρες. Η τοπική θετικιστική ιδεολογία επανεμφάνισε τα έθνη της περιοχής ως τμήμα ενός ιδεολογικού προγράμματος που στηριζόταν στο μέλλον και στην ιδέα της συνεχούς προόδου και επιχειρούσε να σβήσει τα «οπισθοδρομικά» στοιχεία τους, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν όχι μόνο οι σύγχρονοι ιθαγενείς πολιτισμοί αλλά και οι ισπανικές συνήθειες. Οι εορτασμοί της επετείου της «φυλής», με την προβολή των εθνικών συμβόλων και τις φωταφίες λεωφόρων και κεντρικών δημόσιων κτιρίων, γίνονταν αφορμή για την επίδειξη της δυναμικότητας και των δυνατοτήτων προόδου των νέων εθνών και πρόβαλλαν πιο πολύ το μέλλον τους παρά το αμφιλεγόμενο ιστορικό παρελθόν τους. Παράλληλα, ο θετικισμός επιχείρησε να αλλάξει την αντίληψη των σχέσεων κράτους και κοινωνίας και όρισε ποιοι κοινωνικοί τομείς ήταν εντάξιμοι στη νεωτερικότητα, αφήνοντας εκτός των εθνικών δομών όλους τους τομείς που έμεναν εκτός του καπιταλιστικού συστήματος.³¹ Οι αρχές της «στατικής», καθιερωμένης τάξης πραγμάτων με αυτές της «δυναμικής» προόδου μπόρεσαν να συνδυαστούν και να γίνουν το έμβλημα των λατινοαμερικανικών κυβερνήσεων των ετών 1880-1910, που ενίσχυσαν το κεντρικό κράτος, ανέπτυξαν ολιγαρχικές νοοτροπίες, αλλοίωσαν το πνεύμα του πολιτικού φιλελευθερισμού, παραδόθηκαν στο ξένο κεφάλαιο και δεν δίστασαν να κατα-

29. Χαρακτηριστικό είναι το διάταγμα του Porfirio Díaz του 1877, με το οποίο αποφασίστηκε η ανέγερση του μνημείου του Cuauhtémoc στην κεντρική λεωφόρο του Μεξικού. Το κείμενο αναφέρει ότι το μνημείο «υπενθυμίζει τον ηρωισμό με τον οποίο το έθνος αγωνίστηκε ενάντια στην κατάρκτηση τον 16ο αιώνα, καθώς και την ανεξαρτησία και τη σύγχρονη μεταρρύθμιση». Αναφέρεται στο άρθρο του Rodrigo Gutiérrez Viñuales, «Un siglo de escultura en Iberoamérica (1840-1940)», στο Rodrigo Gutiérrez Viñuales – Ramón Gutiérrez, *ό.π.*, σ. 93. Η πλαχυστογράφηση είναι δική μου.

30. Η επιλογή του 1810 ως εορταζόμενου έτους ανεξαρτησίας, αντί άλλων ετών με μεγαλύτερη ίσως σημασία στην πορεία αυτών των εθνών, αποτελεί άλλο ένα μεγάλο ζήτημα, το οποίο, ωστόσο, ξεφεύγει από τους στόχους αυτής της μελέτης.

31. Oscar Terán, *Positivismo y nación en la Argentina*, Μπουένος Άιρες, Puntosur Editores, 1987, σ. 13.

στείλουν με τη βία, στο όνομα της διατήρησης της τάξης, οποιαδήποτε κοινωνική διαμαρτυρία.

Σε αυτό το πλαίσιο η υποτίμηση προς οτιδήποτε «ινδιάνικο» ήταν έκφραση νεωτερικότητας και εκσυγχρονισμού, αφού ο ιθαγενής θεωρήθηκε βασικό εμπόδιο για την πρόοδο και τη δημιουργία των μοντέρνων εθνών. Οι αρχές του κοινωνικού δαρβινισμού και η ρατσιστική ιδεολογία του Gustave Le Bon άσκησαν μεγάλη επίδραση σε ορισμένους Λατινοαμερικανούς θετικιστές διανοούμενους των αρχών του 20ού αιώνα, όπως στον Αργεντινό Carlos Octavio Bunge,³² οι οποίοι εισήγαγαν την ιδέα της βιολογικής φυλής ως συστατικού στοιχείου του έθνους και απέδωσαν την «καθυστέρηση» χωρών όπως το Μεξικό, η Βολιβία και το Περού, στη μεγάλη αναλογία Ινδιάνων μεταξύ των κατοίκων τους. Αλλά και μετριοπαθείς διανοούμενοι, όπως ο Αργεντινός José Ingenieros, παρόλο που επιχείρησε μια κοινωνιολογική ανάλυση, μακριά από τις ακρότητες του πολιτισμικού βιολογισμού, υποστήριξε στις διάφορες αναλύσεις του ότι οι ιθαγενείς είχαν μείνει εκτός του έθνους και της αργεντινής «φυλής».³³ Ακόμα και ο Μεξικανός José Vasconcelos, αν και ένθερμος υποστηρικτής της «λατινικής» φυλής και της συγχώνευσης των φυλών, αναγνώριζε ότι η φυλετική πρόσομιξη που χαρακτήριζε τα ισπανοαμερικανικά έθνη, λόγω της καθυστέρησης της διαδικασίας της «τήξης», μπορούσε να εξηγήσει την «καθυστέρηση» των λατινοαμερικανικών κρατών έναντι των αγγλοσαξονικών.

Από την άλλη πλευρά, το φαινόμενο του πολιτισμικού εθνικισμού που διαδόθηκε στις λατινοαμερικανικές χώρες στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, πρόβαλλε μια διαφορετική αντίληψη του έθνους: Διανοούμενοι που εγγράφονταν σε αυτή την παράδοση, αντιδρώντας απέναντι στον μιμητισμό των ξένων προτύπων και τη μαζική – τουλάχιστον σε ορισμένες χώρες της περιοχής, όπως η Αργεντινή – άφιξη χιλιάδων μεταναστών από την Ευρώπη αναζήτησαν την ουσία των εθνών στην ύπαιθρο, μακριά από τις «απάνθρωπες» μεγαλουπόλεις που αλλοίωναν τον χαρακτήρα της «εθνικής ψυχής». Κι ενώ σε χώρες με περιορισμένη σχετικά παρουσία ιθαγενών πληθυσμών και λιγότερο λαμπρούς προκολομβιανούς πολιτισμούς, όπως η Αργεντινή ή η Ουρουγουάη, ο πολιτισμικός εθνικισμός αναζήτησε στον γκάουτσο και στην πάμπα την ουσία της «εθνικής

32. Ο Carlos Octavio Bunge (1875-1918) έφτασε να ευχαριστεί «τον αλκοολισμό, την ευλογία και τη φυματίωση για τα ευεργετικά αποτελέσματα που είχαν, επειδή αποδεχάτισαν τους ιθαγενείς και τους Αφρικανούς από την επαρχία του Μπουένος Άιρες». Αναφέρεται στο Oscar Terán, *Positivism y nación en la Argentina*, ό.π., σ. 41.

33. Η θέση αυτή διαπερνά όλο το έργο του Αργεντινού διανοούμενου. José Ingenieros, *Obras completas*, Μπουένος Άιρες, Mar Océano, 1961-1962.

φυχής», σε άλλες χώρες με μεγάλη παρουσία ιθαγενών, όπως η Βολιβία, ο Ισημερινός, η Γουατεμάλα, το Περού και το Μεξικό, ο πολιτισμικός εθνικισμός στράφηκε προς τους σύγχρονους ιθαγενείς. Το φαινόμενο αυτό, που πήρε διαφορετικά ονόματα στις διάφορες χώρες – ονομάστηκε «ιθαγενισμός» στο Περού, ενώ «ινδιανισμός» στη Βολιβία, για παράδειγμα – επιδίωξε την ανάδειξη των πολιτισμικών αξιών των ιθαγενών κοινοτήτων σε όλες εκείνες τις χώρες όπου οι ιθαγενείς πληθυσμοί, ενώ επικρατούσαν αναλογικά στον συνολικό πληθυσμό, ήταν αποκλεισμένοι από την εξουσία. Στις χώρες αυτές ο «ιθαγενισμός» εξέφρασε την αγωνία των κρεολών και των μιγάδων, που κατά βάση ανήκαν στα μεσαία αστικά στρώματα και ήταν συνεπώς απομακρυσμένοι από τους πραγματικούς ιθαγενείς, για την αναζήτηση μιας αυθεντικής πολιτισμικής παράδοσης που θα αποτελούσε συστατικό στοιχείο του έθνους. Ωστόσο, αυτός ο «ιθαγενισμός» ως μορφή πολιτισμικού εθνικισμού, όπως, άλλωστε, και η αργεντινή στροφή προς τον γκάουτσο και τον κόσμο του, δεν κατάφερε να απειλήσει ουσιαστικά τη θετικιστική ερμηνεία του έθνους ούτε απέκτησε ποτέ χαρακτηριστικά κοινωνικής καταγγελίας: Ο Ινδιάνος μετατρέπεται σε πρότυπο της «αυθεντικής» εθνικότητας, ενώ, κατά παράδοξο τρόπο, ταυτόχρονα αποκλειόταν με φυσικότητα από την εθνική κοινότητα. Αυτές οι τάσεις διακρίνονται εύκολα και στις ηθογραφικές αναπαραστάσεις των ιθαγενών: Στις ζωγραφικές απεικονίσεις τους οι ιθαγενείς «καθαρίζονται» από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που προσδιόριζαν τις διάφορες φυλές, γίνονται «τύποι», σβήνουν ως συγκεκριμένα πρόσωπα και αναδεικνύονται ως συμβολικές μορφές, άλλοτε εξιδανικευμένες και άλλοτε ως καρικατούρες.³⁴

Ο συνδυασμός της πολιτικής συγκυρίας των αρχών του 20ού αιώνα, που ευνοούσε την προσέγγιση των λατινοαμερικανικών εθνών τόσο μεταξύ τους όσο και με τους Ισπανούς, και του ευρύτερου διανοητικού κλίματος που κυριαρχείτο από τον φθίνοντα πλην όμως ισχυρό ακόμα εξελικτισμό, από τον εκλεκτικό πολιτισμικό εθνικισμό και τον «λατινοαμερικανισμό», επέτρεψαν την καθιέρωση της «Ημέρας της φυλής» ως εθνικής επετείου. Η υπέρβαση της απόρριψης του ισπανικού πνεύματος από τον θετικισμό, η στερεοτυπική «προχολομβιανή φαντασία» και η υιοθέτηση του «αποστειρωμένου» Ινδιάνου ως αρχέτυπου του έθνους, η ανάγκη ομοιογένειας των εθνικών κρατών, η αναζήτηση κοινών σημείων μεταξύ των λατινοαμερικανικών εθνών, επέτρεψαν τη δημιουργία μιας ευρύτερης συναίνεσης μεταξύ του πολιτικού και του πνευματικού κόσμου γύρω από την κοινή ισπανική κληρονομιά ως «συνδετική ουσία» της «λατινοαμερικανικής φυλής».

34. Natalia Majluf, «Nacionalismo e indigenismo en el arte americano», στο Rodrigo Gutiérrez Viñuales – Ramón Gutiérrez (επιμ.), *Pintura*, ό.π., σ. 247-258.

Ωστόσο, παρά τη γενική αυτή συναίνεση, οι σημασίες της επετείου και η ιδεολογική τους χρήση εξαρτήθηκαν κάθε φορά από τις συγκεκριμένες εθνικές ανάγκες κάθε χώρας στις εκάστοτε πολιτικές συγκυρίες και ερμηνεύτηκαν με διαφορετικό τρόπο από διάφορους κοινωνικούς φορείς.

*Η πολλαπλότητα των σημασιών της επετείου
στη συγχρονία και τη διαχρονία*

Οι συγκεκριμένες σημασίες που δόθηκαν στην «Ημέρα της φυλής» στα διάφορα λατινοαμερικανικά κράτη, εξαρτήθηκαν από την ιστορική διαδρομή, την κοινωνική σύνθεση και τις εθνικές ανάγκες και επιδιώξεις του καθενός από αυτά. Σε μια κατά βάση «λευκή» χώρα και με σχετικά «φτωχούς» προκολομβιανούς πολιτισμούς, όπως η Αργεντινή, όπου οι ιθαγενείς θεωρούνταν ότι είχαν μείνει εκτός του εθνικού κορμού, οι ερμηνείες της εθνικής ταυτότητας επέτρεπαν την αναγνώριση της ισπανικής κληρονομιάς ως πολιτισμικού «υποστρώματος» του έθνους χωρίς την κατ' ανάγκη ταυτόχρονη επαναξιολόγηση του προκολομβιανού παρελθόντος και του σύγχρονου ιθαγενούς στοιχείου. Ο πολιτισμικός εθνικισμός των αρχών του 20ού αιώνα, που είχε επανακτήσει την πάμπα και τον γκάουτσο (στον οποίο δεν προσδιοριζόταν η συμμετοχή του ιθαγενούς στοιχείου), δεν έστρεψε τη ματιά του στους ιθαγενείς, οι οποίοι στο αργεντινό εθνικό φαντασιακό φαινόταν να κατοικούν στην «έρημο». Εξάλλου, ως προς αυτό το θέμα θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι, ενώ η «κατάκτηση» της νότιας Παταγονίας και η αφαίρεσή της από τους ιθαγενείς πληθυσμούς είχε ολοκληρωθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1870, στον βορρά υπήρχαν ακόμη ανοιχτά μέτωπα που συνεχίστηκαν ως τη δεκαετία του 1920. Οι ιθαγενείς στην Αργεντινή δεν είχαν γίνει ακόμη αρκετά ανώδυνα για το καπιταλιστικό σύστημα.³⁵ Οι εορτασμοί για την εκατοστή επέτειο της ανεξαρτησίας το 1910, που τόνισαν τόσο τους δεσμούς με το παρελθόν όσο και τη σύγχρονη εικόνα της Αργεντινής ως χώρας σε τροχιά μεγάλης προόδου, εξέφρασαν αυτά τα πολιτικά ιδεολογήματα. Σε μια αφίσα που είχε κεντρική θέση στους εορτασμούς, απεικονιζόταν ένας ιθαγενής που υποχωρούσε μπροστά στον σιδηρόδρομο που προχωρούσε με σθένος.³⁶ Ωστόσο, το προεδρικό διάταγμα του προέδρου Hipólito Yrigoyen του 1917, με το οποίο καθιερώθηκε η «Ημέρα της φυλής»,

35. Βλ. σχετικά, Alejandro Cattaruzza, «Una mirada de conjunto», στο Alejandro Cattaruzza, *Los usos del pasado*, ό.π., σ. 193-194.

36. Margarita Gutman, «1910: Nación, ciudad y futuro. Expectativas y aspiraciones en una selección de imágenes visuales urbanas», στο José Nun (επιμ.), *Debates de Mayo. Nación, cultura y política*, Μπουένος Άιρες, Gedisa Editorial, 2005, σ. 141.

επιδίδωκε την ενίσχυση της «ισπανικότητας» όχι τόσο απέναντι στους ιθαγενείς όσο κυρίως απέναντι στους Αγγλοσάξονες και κέρδισε τη συγκατάθεση τόσο των συντηρητικών, παραδοσιακών κοινωνικών τομέων όσο και τμημάτων του προοδευτικού εθνικισμού και της Αριστεράς.

Αντίθετα, σε χώρες όπως το Μεξικό ή το Περού, όπου οι ιθαγενείς και οι μιγάδες κυριαρχούν πληθυσμιακά και όπου άνθισαν οι αυτοκρατορίες των Ίνκας και των Αζτέκων, η καθιέρωση της «Ημέρας της φυλής» επανέθεσε το «ζήτημα των Ινδιάνων», το οποίο δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό έξω από την ιδέα του έθνους στις χώρες αυτές. Στο Μεξικό ήταν η επανάσταση του 1910 αυτή που συνέβαλε στην ανάπτυξη ενός έντονου προβληματισμού μεταξύ των διανοούμενων και των κρατικών λειτουργών γύρω από τη θέση των αυτόχθονων πληθυσμών στο έθνος. Ένας από τους κυρίαρχους ιδεολογικούς άξονες της θεσμοποιημένης Μεξικανικής επανάστασης ήταν η ενσωμάτωση των ιθαγενών πληθυσμών και η αναγνώριση της φυλετικής και πολιτισμικής πρόσμιξης ως βάσης της εθνικής ταυτότητας του Μεξικού. Έτσι, το ζήτημα των ιθαγενών αποτέλεσε μία από τις βάσεις της «επανίδρυσης» του μεξικανικού έθνους, την οποία επιχείρησε η επανάσταση του 1910.

Στη χάραξη της πολιτικής των μετεπαναστατικών μεξικανικών κυβερνήσεων ως προς το θέμα των ιθαγενών συνέβαλαν και ανθρωπολόγοι, όπως ο Manuel Gamio,³⁷ οι οποίοι μέσα από τις μελέτες τους συνέτειναν στη γνωριμία των αυτόχθονων πολιτισμών και βοήθησαν στην ενσωμάτωση στοιχείων των ιθαγενών στην εθνική μεξικανική ταυτότητα. Ο Gamio τόνισε την αποτυχία των μεξικανικών κυβερνήσεων να ενσωματώσουν τους ιθαγενείς πληθυσμούς και την απέδωσε σε δύο παράγοντες, στην αντίσταση των Ινδιάνων απέναντι στον δυτικό πολιτισμό αλλά και στην άγνοια των λευκών ως προς τους αυτόχθονες πληθυσμούς. Η λύση που πρότεινε ο ανθρωπολόγος, προκειμένου οι κυβερνήσεις να «κερδίσουν» τους ιθαγενείς, να τους εντάξουν στη μεξικανική κοινωνία και να τους αποσπάσουν από την Εκκλησία, ήταν η βαθύτερη γνώση και εξοικείωση με τα πολιτισμικά στοιχεία.³⁸ Ωστόσο, παρά τους δημόσιους αυτούς προβληματισμούς και την προσπάθεια προσέγγισης προς τους ιθαγενείς πληθυσμούς, η εξασφάλιση της νέας εθνικής ενότητας των Μεξικανών και η ζητούμενη ενσωμάτωση των Ινδιάνων θα γινόταν, κατά παράδοξο τρόπο, μέσω της αναγνώρισης της κοινής ισπανικής κληρονομιάς, η οποία αναδείχθηκε σε συνδυαστική ουσία των κρεολών, των μιγάδων και των ιθαγενών

37. Manuel Gamio, *Forjando patria*, México, Porrúa 1982 (α' έκδοση 1916).

38. Enrique Guerra Manzo, «Pensar la revolución mexicana: tres horizontes de interpretación», *Secuencia*, αρ. 64 (Ιανουάριος-Απρίλιος 2006), σ. 1-77.

πληθυσμών της χώρας. Αυτό έδειξε η προώθηση των εορτασμών για την «Ημέρα της φυλής» και η ανακήρυξη της επετείου ως εθνικής εορτής το 1928 από τον τότε υπουργό Παιδείας José Vasconcelos· δεν είναι τυχαίο ότι οι εορτασμοί λάμβαναν χώρα στην κεντρική λεωφόρο Paseo de la Reforma, σε ένα συμβολικό σκηνικό που περιλάμβανε τόσο το μνημείο του Κολόμβου όσο και το μνημείο που ήταν αφιερωμένο στον Αζτέκο αυτοκράτορα Cuauhtémoc.³⁹

Τελικά, από τα πρώτα χρόνια κιόλας της καθιέρωσης των εορτασμών, έγινε σαφές ότι το κάθε κράτος επιχειρούσε να τιμήσει με τον δικό του τρόπο το έθνος του – που είχε σαν «ιδρυτική πράξη» την επανάστασή του για την ανεξαρτησία και όχι την αναζήτηση παλαιότερης πολιτισμικής «γενεαλογίας» –, να τονώσει την ιδέα της εθνικής ενότητας με βάση τις ανάγκες του παρόντος και να επιδείξει τις μελλοντικές του προοπτικές βασιζοντάς τες στις ερμηνείες του ιδιαίτερου παρελθόντος του.

Ωστόσο, και στο εσωτερικό κάθε χώρας η «Ημέρα της φυλής» απείχε πολύ από το να είναι μονοσήμαντη, αφού, εκτός από τις επίσημες σημασίες της, τα διάφορα κοινωνικά υποκείμενα που συμμετείχαν στους εορτασμούς της, της έδιναν διαφορετικές ερμηνείες και πολιτικό περιεχόμενο. Στην Αργεντινή, για παράδειγμα, παράλληλα με το επίσημο πνεύμα των εορτασμών, που καθόριζε ο εκάστοτε πρόεδρος με την παρουσία του και τις συμβολικές πολιτικές πράξεις, στις οποίες προέβαινε,⁴⁰ οι διάφορες μεταναστευτικές κοινότητες που συμμετείχαν στους εορτασμούς, έδιναν διαφορετικές σημασίες στην «Ημέρα της φυλής». Σε χώρες υποδοχής μεταναστών, όπως η Αργεντινή ή η Ουρουγουάη, η προβολή των λατινοαμερικανικών κοινωνιών ως φυλετικού, εθνοτικού και πολιτισμικού χωνευτηρίου διευκόλυνε την ενσωμάτωση των ξένων κοινοτήτων σε αυτές. Ντόπιοι και μετανάστες καλούνταν κάθε 12η Οκτωβρίου να συμμετάσχουν εξίσου στους εορτασμούς για την «ανακάλυψη» της Αμερικής, της ηπείρου που επέτρεπε την προσωπική πρόοδο εκατομμυρίων μεταναστών. Στους εορτασμούς συμμετείχαν όλες οι μεταναστευτικές κοινότητες – πέρα, βέβαια, από την ισπανική, η οποία, όπως προαναφέρθηκε, πρωταγωνιστούσε στη διοργάνωση των εκδηλώσεων – θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να δείξουν τη συμβολή τους

39. Miguel Rodríguez, «El 12 de Octubre: entre el IV y el V centenario», στο Roberto Blancarte (επιμ.), *Cultura e identidad nacional*, Μεξικό, Conaculta – FCE, Sección Obras de Historia, 1991, σ. 127-162.

40. Για παράδειγμα, ο πρόεδρος Hipólito Yrigoyen τα πρώτα χρόνια των εορτασμών υπέγραφε τη 12η Οκτωβρίου διάταγμα, με το οποίο έδινε χάρη σε κρατούμενους ή μείωνε τις ποινές τους. Βλ. σχετικά, *La Prensa*, 12.10.1919. Το πνεύμα «μεγαλοφυχίας», που εκφραζόταν μέσα από τέτοιου είδους συμβολικές πράξεις, συμβάδιζε με την ιδέα της εθνικής ομοφυχίας που εξέφραζε, εκτός των άλλων, η εορτή.

στο κοινωνικό και πολιτισμικό γίγνεσθαι των λατινοαμερικανικών κοινωνιών. Αυτό αφορούσε κυρίως τις ιταλικές κοινότητες των χωρών της περιοχής, οι οποίες, εκτός από τη μεγάλη αριθμητική τους δύναμη, πρόβαλλαν και τη γενοβέζικη καταγωγή του Κολόμβου σε μια προσπάθεια εξισορρόπησης του πρωταγωνιστικού ρόλου των Ισπανών στους εορτασμούς. Η τάση αυτή κορυφώθηκε την περίοδο του Μουσολίνι, κατά την οποία εντάθηκαν οι προσπάθειες ανάδειξης της ιταλικής καταγωγής του πρώτου εξερευνητή της Αμερικής και ο ανταγωνισμός με τους Ισπανούς για τη διεκδίκηση της πατρότητάς του.⁴¹ Εξάλλου, και στις Ηνωμένες Πολιτείες η ιταλική κοινότητα ήταν αυτή που είχε πρωταγωνιστήσει στην καθιέρωση των εορτασμών της «Columbus Day».

Από την άλλη πλευρά, τμήματα της Αριστεράς που είχε ενισχυθεί σε όλες τις λατινοαμερικανικές κοινωνίες στη δεκαετία του 1910, εξέφραζαν την αντίθεσή τους με τους εορτασμούς της «Ημέρας της φυλής». Οι πιο μετριοπαθείς τομείς διαφωνούσαν με το πνεύμα των επίσημων εορτασμών και τη στείρα ρητορεία και ζητούσαν μια πραγματική ένωση των λατινοαμερικανικών λαών, τόσο μεταξύ τους όσο και με την Ισπανία, ενάντια στον ιμπεριαλισμό των Ηνωμένων Πολιτειών: «Είθε το αίσθημα της φυλής να μην είναι η ψεύτικη δοξολογία του παρελθόντος, αλλά να γίνει εσωτερική δύναμη για την προώθηση του ιδεώδους μιας Λατινικής Αμερικής ενωμένης και απελευθερωμένης».⁴² Αντίθετα, οι πιο ριζοσπαστικοί τομείς, ανησυχώντας προφανώς για τη διάσπαση του εργατικού κινήματος, αμφισβητούσαν την ίδια την ύπαρξη μιας «λατινικής» φυλής, με το σκεπτικό ότι τόσο η Ισπανία όσο και η Γαλλία και η Ιταλία ήταν πολυεθνοτικά κράτη και ότι δεν υπήρχαν εκείνα τα ιδιαίτερα στοιχεία που θα μπορούσαν να διαφοροποιήσουν τους «λατινικούς» λαούς από τους υπόλοιπους λευκούς λαούς του κόσμου.⁴³ Όλες αυτές οι ιδεολογικές τοποθετήσεις άφηναν φυσικά απέξω τους ιθαγενείς και τον πολιτισμό τους. Εξάλλου, είναι

---

41. Το 1929 καθιερώθηκε με διάταγμα ο εορτασμός της «Ημέρας του Κολόμβου» σε όλη την ιταλική χερσόνησο. Την ίδια χρονιά μια επιτροπή ιστορικών και παλαιογράφων ξεκίνησε μια έρευνα σε διάφορα αρχεία του κόσμου και δημοσίευσε ένα σχετικό έργο, στο οποίο προσπάθησε να δείξει την αδιαμφισβήτητη γενοβέζικη καταγωγή του Κολόμβου. Ο Μουσολίνι δήλωσε αναφερόμενος στο βιβλίο ότι «αυτό το έργο σβήνει μια φορά για πάντα τις ανόητες φαντασίες που κυκλοφορούν στην απέναντι πλευρά των Άλπεων. Εμείς ποτέ δεν έχουμε αμφισβητήσει τις δόξες άλλων εθνών και έτσι και οι άλλοι θα πρέπει να αναγνωρίζουν και να σέβονται τις δικές μας». Αντίθετα, σε ένα από τα στεφάνια που κατέθεσαν οι πρόξενοι των λατινοαμερικανικών κρατών στη Νέα Υόρκη, ήταν γραμμένη η φράση: «Δεν ξέρουμε πού γεννήθηκε, ωστόσο τιμούμε τον Ισπανό πολίτη». *La Prensa*, 13.10.1931.

42. *La Vanguardia* (Αργεντινή), 12.12.1926.

43. *La Vanguardia*, 14.12.1926.

γνωστή η στάση τμημάτων της Αριστεράς, η οποία εκφραζόταν σε διάφορα έντυπα της δεκαετίας του 1920 και η οποία υποστήριζε ότι «δεν είμαστε ούτε γκάουτσος, ούτε ιθαγενείς, είμαστε εργάτες».

Κατά τη δεκαετία του 1930 η «Ημέρα της φυλής» απέκτησε πιο ξεκάθαρο πολιτικό περιεχόμενο, γεγονός που οφείλεται στις πολιτικές συνθήκες που επικράτησαν τόσο στην Ισπανία όσο και στα λατινοαμερικανικά κράτη αλλά και στις συνέπειες της οικονομικής κρίσης του 1929 και των νέων διεθνών δεδομένων που δημιούργησε. Η νίκη των δημοκρατικών στην Ισπανία έδωσε στην «Ημέρα της φυλής» νέες σημασίες: Η «απελευθερωμένη» πλέον Ισπανία θα μπορούσε να δώσει «ουσιαστικό» περιεχόμενο στην ενότητα μεταξύ Ισπανών και Λατινοαμερικανών. Οι δύσκολες διεθνείς οικονομικές συνθήκες, η αναγκαστική αποκοπή των λατινοαμερικανικών χωρών από τις μεγάλες οικονομικές μητροπόλεις, οι μεγαλύτερες δυνατότητες οικονομικής διεύθυνσης της Ισπανίας στην περιοχή αλλά και το νέο ιδεολογικό πλαίσιο επέτρεπαν στον δημοκρατικό Ισπανό πρόεδρο Alcalá Zamora να κάνει λόγο, το 1931, κατά τους εορτασμούς της «Ημέρας της φυλής», για ενίσχυση της ενότητας μέσω του πολλαπλασιασμού των εμπορικών συμφωνιών και της ανάληψης, από την πλευρά της Ισπανίας, έργων υποδομής στη Λατινική Αμερική, κάτι «που θα καθιστούσε περιττή τη βορειοαμερικανική οικονομική βοήθεια».⁴⁴ Από την άλλη πλευρά, οι πολιτικές συνθήκες σε πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής, που χαρακτηρίζονταν λόγω των πραξικοπηματικών κυβερνήσεων τους από την αύξηση του πολιτικού ρόλου του στρατού, από την άνοδο του συντηρητικού εθνικισμού και την ξενοφοβία, δεν επέτρεπαν στους εορτασμούς για τη «φυλή» να αποκτήσουν ένα ουσιαστικά «ανανεωμένο» περιεχόμενο, σύμφωνα με τις επιδιώξεις της νέας ισπανικής ηγεσίας.

Οι πιο σημαντικές αλλαγές στις σημασίες της εορτής στις χώρες που κυβερνιόνταν από εθνικιστικές, συχνά στρατιωτικές κυβερνήσεις, ήταν ο στενότερος συνδυασμός της επετείου με την εξύψωση των εθνών τους, η ανάδειξη της εθνικής δύναμης μέσω αναφορών, κατά τους εορτασμούς, σε ζωτικούς τομείς της εθνικής οικονομίας – κυρίως στην εθνική βιομηχανία που αποτελούσε έμβλημα της δεκαετίας του 1930 – αλλά και στις στρατιωτικές δυνάμεις της χώρας, καθώς και η αποκοπή των λατινοαμερικανικών εθνών από την «πραγματική», σύγχρονη, δημοκρατική Ισπανία. Στην Αργεντινή, για παράδειγμα, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, η οποία ξεκίνησε με την ανατροπή του ριζοσπάστη προέδρου Hipólito Yrigoyen από στρατιωτικό πραξικόπημα, παρατηρείται στρατιωτικοποίηση των εορταστικών εκδηλώσεων μέσω της συμμετοχής της πολεμικής αεροπορίας, ενώ αξιοσημείωτη είναι και η ενεργή συμμε-

44. *La Prensa*, 13.10.1931.

τοχή στους εορτασμούς της παραστρατιωτικής εθνικιστικής οργάνωσης «Αργεντινή Πατριωτική Λίγκα»⁴⁵ παράλληλα, οι ηττημένοι Αργεντινοί ριζοσπάστες διεκδικούσαν την πατρότητα της εορτής λόγω της καθιέρωσής της από τον ανατραπέντα πρόεδρό τους Yrigoyen και προέβαιναν σε δικές τους εορταστικές εκδηλώσεις.⁴⁶ Εξάιρεση σε αυτό το κλίμα αποτελούσε η περίπτωση του Μεξικού λόγω του ιδιότυπου εθνικισμού που προωθούσε η θεσμοποιημένη Μεξικανική επανάσταση του 1910, η οποία επιδίωκε να δώσει ουσιαστικό περιεχόμενο στο «επανιδρυμένο» μεξικανικό έθνος. Οι τάσεις αυτές κορυφώθηκαν τη δεκαετία του 1930 επί προεδρίας του Lázaro Cárdenas, ο οποίος βάσισε κατά μεγάλο μέρος την εθνική ενότητα της χώρας και την ενσωμάτωση των ιθαγενών στην αλλαγή του συστήματος γαιοκτησίας, μέσω της αναγνώρισης της σύμφωνης με τα ινδιάνικα πολιτισμικά πρότυπα συλλογικής κατοχής της γης.

Ο εμφύλιος πόλεμος της Ισπανίας μεταφέρθηκε και στις χώρες της Λατινικής Αμερικής, μέσω των μεταναστευτικών κοινοτήτων και της μετέπειτα άφιξης, κυρίως στην Αργεντινή και στο Μεξικό, μεγάλων ομάδων εξόριστων δημοκρατικών. Από το 1936 η «Ημέρα της φυλής» εορταζόταν χωριστά από τις δημοκρατικές και τις εθνικιστικές ισπανικές οργανώσεις που είχαν την έδρα τους στις λατινοαμερικανικές χώρες, γεγονός που αντέβαινε στο ενωτικό πνεύμα της εορτής. Οι χωριστοί εορτασμοί που συνεχίστηκαν και μετά το τέλος του εμφυλίου, επέβαλλαν μεγαλύτερη επιλεκτικότητα και διαφοροποιήσεις ως προς τα τμήματα της ισπανικής κληρονομιάς που γίνονταν δεκτά από τους διάφορους κοινωνικούς τομείς, οι οποίοι αποτελούσαν τα λατινοαμερικανικά έθνη που, ωστόσο, τουλάχιστον στον επίσημο εθνικιστικό λόγο της εποχής, παρουσιάζονταν ως ενιαία και ομοιογενή.

Ο εθνικιστικός χαρακτήρας που απέκτησε, τελικά, η επέτειος «της φυλής» στη Λατινική Αμερική τη δεκαετία του 1930 και η αξιοποίησή της για λόγους εθνικής προβολής και πολιτικής προπαγάνδας συνεχίστηκε και από τα λαϊκιστικά καθεστώτα που επικράτησαν σε αρκετές χώρες της περιοχής κατά τις δεκαετίες 1940-1960. Ο περονισμός που αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα του λατινοαμερικανικού λαϊκισμού της εποχής, ερμήνευσε την επέτειο, όπως φαίνεται από τους λόγους του ίδιου του Περόν την ημέρα των εορτασμών, ως αφορμή για τη δήλωση της σύνταξης της Αργεντινής αλλά και γενικότερα της Λατινικής Αμερικής στον δυτικό πολιτισμό, «μέσω της ισπανικής εκδοχής του, στην οποία ο ηρωισμός και η ευγένεια, ο ασκητισμός και η πνευματικότητα αγγίζουν τις μεγαλύτερες διαστάσεις τους». Με την αναγνώριση

45. *La Prensa*, 10.10.1931 και 13.10.1931.

46. *La Prensa*, 13.10.1937.

της σημασίας της ισπανικής κληρονομιάς ο Περόν επιχειρούσε να τιμήσει το καθεστώς του Φράνκο, με το οποίο διατηρούσε πολύ καλές σχέσεις, να θωρακίσει την αργεντινή κοινωνία απέναντι στον κομμουνιστικό κίνδυνο – «η κοινωνική επανάσταση στην Ευρασία εκτείνεται στη Δύση και τα θεμέλια των λατινικών χωρών της Δύσης τρίζουν λόγω της γειννίας εξωτικών αρμάτων πολέμου», έλεγε⁴⁷ –, αλλά και να τονίσει, για άλλη μια φορά, τη διαφορά μεταξύ της «πνευματικότητας» των Λατίνων από τον «υλισμό» των Αγγλοσαξόνων. Βέβαια, στα χρόνια του περονισμού η σημασία της «Ημέρας της φυλής» υποβαθμίστηκε λόγω του ότι συνέπιπτε σχεδόν με τους λαμπρούς εορτασμούς της 17ης Οκτωβρίου, που παρέπεμπαν στην ιδρυτική πράξη του περονικού κινήματος και απέτιναν φόρο τιμής στην άρρηκτη σχέση που είχε δημιουργηθεί μεταξύ του αργεντινού λαού και του Περόν. Στην κυρίαρχη περονική ιδεολογία το «έθνος» που ετιμάτο τη 12η Οκτωβρίου, είχε γίνει το «περονικό» έθνος των εργαζομένων, που δοξαζόταν κάθε 17η Οκτωβρίου.

Από την άλλη πλευρά, λαϊκιστικά καθεστώτα σε χώρες με μεγάλη παρουσία ιθαγενών πληθυσμών, όπως αυτό του Paz Estenssoro στη Βολιβία (1952-1956 και 1960-1964) και του Velasco Alvarado στο Περού (1968-1975), ενέταξαν στον αντιιμπεριαλιστικό και εθνικιστικό τους λόγο που εκφράστηκε και στο πνεύμα της επετείου της «φυλής», την ανάγκη της ενσωμάτωσης των ιθαγενών στις κοινωνίες τους και της αναγνώρισης βασικών πολιτισμικών τους στοιχείων, όπως οι γλώσσες τους.⁴⁸ Ειδικά ο Velasco Alvarado μετονόμασε όλους τους δρόμους, τις πλατείες και τα δημόσια κτίρια που έφεραν το όνομα του Πιζάρο με αυτό του επαναστάτη απογόνου των Ίνκας Τουπάκ Αμάρου και έκανε τον τελευταίο σύμβολο του κινήματός του· τον μετέτρεψε σε «αντιιμπεριαλιστή» πρόγονο που αντιστάθηκε στους εισβολείς, όπως ο ίδιος αντιστεκόταν στις ΗΠΑ.⁴⁹ Παρ' όλα αυτά, η αλλαγή του συνολικού πνεύματος της επετείου άρχισε να σημειώνεται μόλις στα τέλη του 20ού αιώνα ως απόρροια του νέου διεθνούς ιδεολογικού κλίματος αλλά και των πολιτικών τομών που έλαβαν χώρα στη Λατινική Αμερική.

47. Λόγος του Περόν προς τιμή του Θεοβάντες, που εκφωνήθηκε στην Αργεντινή Ακαδημία στις 12 Οκτωβρίου 1947. *La Gaceta del Tucumán*, 12.10.2006.

48. Στο Περού, στα χρόνια της προεδρίας του στρατηγού Velasco Alvarado, η γλώσσα Κέτσουα που μιλιέται από σημαντικούς πληθυσμούς των Άνδεων, αναβαθμίστηκε στην κατηγορία επίσημης γλώσσας.

49. Fernando Iwasaki Cauti, *Donde el fuego se hace amor*, Οβιέδο, Novel Ediciones, 1996.

Από το αφήγημα της ισπανικής «κατάκτησης»

σε αυτό της «αντίστασης» των ιθαγενών

Στις 27 Απριλίου 2003 ο νεοεκλεγείς δήμαρχος της Λίμα Luis Castañeda αποφάσισε την αφαίρεση του αγάλματος του έφιππου Φρανσίσκο Πιζάρο από την κεντρική πλατεία της πόλης, όπου βρισκόταν για πενήντα χρόνια. Δικαιολόγησε την απόφασή του με το σκεπτικό ότι η «πλατεία πρέπει να είναι σύμβολο όλου του Περού και γι' αυτό πρέπει να αντιπροσωπεύεται από τα πιο χαρακτηριστικά εμβλήματα του». Η μεταφορά του έφιππου Πιζάρο και η αντικατάστασή του από τρεις σημαίες, την εθνική, τη σημαία της πόλης της Λίμα και τη σημαία της αυτοκρατορίας των Ίνκας, έδωσε αφορμή για έναν έντονο δημόσιο διάλογο και βαθιές συγκρούσεις γύρω από την ερμηνεία της περουβιανής εθνικής ταυτότητας.⁵⁰ Την επόμενη χρονιά, στις 12 Οκτωβρίου, ομάδες διαδηλωτών ανέτρεψαν το άγαλμα του Κολόμβου στο Καράκας.⁵¹ Οι διαδηλωτές δήλωσαν ότι έδρασαν ανεξάρτητα από οποιαδήποτε επίσημη εξουσία, «ενάντια στα σύμβολα των καταπιεστών μας» και έκαναν λόγο για «συμβολική δικαιοσύνη», καθότι το άγαλμα του Κολόμβου συμβόλιζε την αποικιοκρατία στην αμερικανική ήπειρο. Στο ίδιο πνεύμα, στο Μεξικό, υπό την πίεση των Ζαπατίστας που πήραν τα όπλα το 1994 κάνοντας λόγο για «πεντακόσια χρόνια αγώνων των ιθαγενών», η επέτειος της «φυλής» μετονομάστηκε, με πρωτοβουλία διαφόρων ιθαγενών ομάδων, σε «Ημέρα της μεσοαμερικανικής αντίστασης». Οι αλλαγές στις σημασίες της εορτής κορυφώθηκαν στη Βενεζουέλα και στη Βολιβία λόγω των ευρύτερων πολιτικών αλλαγών που επέφερε η εκλογή του Ούγκο Τσάβες και του Έβο Μοράλες στο προεδρικό αξίωμα των χωρών τους. Από το 2002 ο Τσάβες μετονόμασε στη Βενεζουέλα την εορτή σε «Ημέρα της αντίστασης των ιθαγενών». Στη Βολιβία, στις 12 Οκτωβρίου του 2006, ο πρόεδρος Μοράλες κήρυξε την έναρξη της «άλλης» επετείου λέγοντας ότι «η 12η Οκτωβρίου, άλλοτε ημέρα της ντροπής, είναι τώρα η ημέρα της απελευθέρωσης». Αλλά και στη «λευκή» Αργεντινή, όπου το μεγάλο πρόβλημα των ιθαγενών είναι η έλλειψη ορατότητάς τους,⁵² τον Οκτώβριο του

50. Paulo Drinot, «Historiography, Historiographic Identity and Historical Consciousness in Peru», *Estudios Interdisciplinarios de América Latina y El Caribe*, τόμ. 15, αρ. 1 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2004). Ο Alberto Flores Galindo αναφέρει ότι ο ιστορικός Raúl Porras Barrenechea ανέδειξε με το έργο του τον Φρανσίσκο Πιζάρο, κατακτητή του Περού, ως ιδρυτή-πατέρα του περουβιανού έθνους: Alberto Flores Galindo, *Buscando un inca, Buscando un inca. Identidad y utopía en los Andes*, δ' έκδοση, Lima, Editorial Horizonte, 1994, σ. 340.

51. Ο προσκείμενος στον Τσάβες ιστότοπος Aporrea.org έγραψε σχετικά: «Ακριβώς όπως το άγαλμα του Σαντάμ στη Βαγδάτη, έτσι και αυτό του τύραννου Κολόμβου κατέρρευσε αυτή τη 12η Οκτωβρίου 2004 στο Καράκας».

52. Στην Αργεντινή οι ιθαγενείς πληθυσμοί, επειδή είναι σχετικά περιορισμένοι και διασκορ-

2006 το «Εθνικό Ινστιτούτο ενάντια στις Διακρίσεις» υποστήριξε «την ανάγκη να ανακληθούν τα σύμβολα της υποταγής των αυτόχθονων λαών μέσω της κατάκτησης» και πρότεινε την κατάργηση της 12ης Οκτωβρίου ως εθνικής επετείου. Παράλληλα, οι αγώνες των ιθαγενών οδήγησαν τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών να αναγνωρίσει τον εθνοτικό και πολιτισμικό πλουραλισμό των χωρών της Αμερικής και κήρυξε το διάστημα 1995-2004 ως «Δεκαετία των αυτόχθονων πολιτισμών».⁵³

Μέσω όλων αυτών των συμβολικών αποφάσεων επιχειρείται η «αποκατάσταση» της ιστορικής μνήμης και εγκαινιάζεται το αφήγημα της «αντίστασης» των ιθαγενών, που προορίζεται να αντικαταστήσει εκείνο της «ανακάλυψης» της Αμερικής, της «κατάκτησής» της και του «εκπολιτισμού» της. Το αφήγημα της «αντίστασης» απορρίπτει την απόδοση τιμών στον Κολόμβο, τονίζει τον αποκλεισμό των ιθαγενών από το εθνικό σώμα των κρατών της περιοχής και ταυτόχρονα προβάλλει τη διατήρηση των δικών τους πολιτισμικών παραδόσεων. Προωθεί την αναθεώρηση της ιστορίας και την ιστορικής γεωγραφίας της Αμερικής με κεντρικό άξονα την πολιτισμική διαφορετικότητα, την υπέρβαση των αποικιακών και ευρωκεντρικών προκαταλήψεων και την επιβεβαίωση της «αμερικανικής» ταυτότητας. Η ιστορία της αμερικανικής ηπείρου γίνεται, τελικά, σε αυτά τα νέα αφηγήματα η ιστορία της επιβίωσης των ιθαγενών πληθυσμών και της αντίστασής τους απέναντι στην αποικιακή πολιτική της Ισπανίας αλλά και στη φιλελεύθερη πολιτική των εθνικών κρατών που δημιουργήθηκαν στη Λατινική Αμερική τον 19ο αιώνα και περιθωριοποίησαν πολιτικά και κοινωνικά τις ινδιάνικες πληθυσμιακές ομάδες. Ταυτόχρονα, αλλάζει η σύγχρονη δημόσια εικόνα του ιθαγενούς, η οποία εγγράφεται στον σύγχρονο πολιτικό λόγο κατά της παγκοσμιοποίησης. Ο ιθαγενής από «εμπόδιο» στην πρόοδο των λατινοαμερικανικών κρατών, που ήταν τον 19ο και μεγάλο μέρος του 20ού αιώνα, μετατρέπεται σε «λύση» απέναντι στα προβλήματα του δυτικού πολιτισμού. Στις νέες δημόσιες αναπαραστάσεις οι ιθαγενείς, έχοντας ως βάση την ηθική οικονομία⁵⁴ και την ηθική οικολογία, είναι οι «ιδανικοί»

πισμένοι, δεν έχουν πολιτική εκπροσώπηση, βουλευτές και γερουσιαστές, όπως συμβαίνει σε άλλες χώρες, όπου η παρουσία τους είναι μεγάλη.

53. Εξάλλου, από τη δεκαετία του 1990, σε πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής προτεινόταν η καθιέρωση αντι-εορτών με τιμώμενα πρόσωπα ιθαγενείς. Η Αργεντινή συγγραφέας Mercedes González στο έργο της *Nuestra tierra india a 500 años de la conquista*, Μπουένος Άιρες, Ediciones Letra Buena, Colección Pensamiento Científico, 1992, πρότεινε την καθιέρωση της «Ημέρας του αμερικανού ιθαγενούς» στις 19 Απριλίου, την «Ημέρα του ήρωα Τουπάκ Αμάρου» στις 18 Μαΐου και την «Ημέρα της μητέρας γης» την 1η Αυγούστου.

54. Η έννοια της «ηθικής οικονομίας» χρησιμοποιήθηκε αρχικά από τον James Scott στο έργο

πολίτες του κόσμου, αφού αυτοί σέβονται το περιβάλλον, εφαρμόζουν μια μορφή ανάπτυξης βασισμένη στην ισορροπία, ξέρουν να ζουν σε αρμονία με τη φύση, χρησιμοποιούν ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και έχουν αναπτυγμένο το κοινωνικό πνεύμα έναντι του «ατομικιστή» Δυτικού ανθρώπου. Σε αυτό το νέο ιδεολογικό πλαίσιο η αναθεωρημένη επέτειος της «φυλής» προβάλλει τους αγώνες των ιθαγενών, που γίνονται σήμερα σημαία όλων των αποκλεισμένων του κόσμου.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, πρωταγωνιστικό ρόλο σε όλες αυτές τις αλλαγές των ερμηνειών είχε το οργανωμένο κίνημα των ιθαγενών, το οποίο άρχισε να δραστηριοποιείται από τη δεκαετία του 1980, κυρίως μέσω διαβημάτων σε διεθνείς οργανισμούς με στόχο την αναγνώριση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης και πολιτικής αυτονομίας των ιθαγενών πληθυσμών.⁵⁵ Το κίνημα των ιθαγενών στηρίχθηκε στον «ινδιάνικο» εθνικισμό του 18ου αιώνα, που αναπτύχθηκε ως αποτέλεσμα της αυξανόμενης σύγκρουσης μεταξύ των κρεολών και των ιθαγενών για τη διεκδίκηση της ηγεσίας του αντιαποικιακού αγώνα αλλά και της υιοθέτησης των διανοητικών εργαλείων του διαφωτισμού από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα των ιθαγενών κοινοτήτων.⁵⁶ Από τη δεκαετία του 1980 το κίνημα επιδίωξε να οργανώσει τη φωνή των ίδιων των ιθαγενών σε αντίθεση με τον «λευκό», πατερναλιστικό ιθαγενισμό που ουσιαστικά στέρησε στους αυτόχθονες πληθυσμούς το δικαίωμά τους να αυτοεκφράζονται και να αυτοπροσδιορίζονται. Ωστόσο, το μήνυμα του κινήματος των ιθαγενών βρήκε απήχηση σε ευρύτερα κοινωνικά τμήματα των λατινοαμερικανικών κοινωνιών που είναι, εδώ και αρκετές δεκαετίες, εξοικειωμένες με τη διαδικασία αλλαγής της δημόσιας εικόνας του ιθαγενούς και, σε ορισμένες περιπτώσεις, με την εξιδανίκευσή του.

του *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southern Asia*, New Haven, Yale University Press, 1976. Η έννοια της «ηθικής οικονομίας» περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την κοινωνική οργάνωση σε ένα πιο διασκορπισμένο habitat, την έλλογη χρήση των φυσικών πόρων, την κυρίαρχη αξία της αμοιβαιότητας έναντι της συναλλαγής και της συσσώρευσης αλλά και την καλλιέργεια παραδοσιακών προϊόντων, όπως είναι το φυτό της κόκας στην περίπτωση των ιθαγενών της Αμερικής.

55. Stéfano Varese, «Ethnopolitics of Indian Resistance in Latin America», ό.π. Επίσης, Roxanne Dunbar-Ortiz, *Blood on the Border. A Memoir of the Contra War*, South End Press, 2005. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το κίνημα των Ινδιάνων στις ΗΠΑ, με επικεφαλής τον Russell Means που ηγήθηκε της μεγάλης διαμαρτυρίας του 1973. Ο ίδιος πρότεινε τη δημιουργία της «Ινδιάνικης Δημοκρατίας της Λακότα», που θα μπορούσε να διαπραγματευτεί ως ισότιμο έθνος με τους Αμερικανούς.

56. Cecilia Méndez, «Incas sí, indios no: Notes on Peruvian Creole Nationalism and its Contemporary Crisis», ό.π.

Αν πάρουμε το παράδειγμα του Περού, ο ιθαγενισμός των αρχών του 20ού αιώνα, σε συνδυασμό με τα λαϊκά κινήματα που αναδύονταν, συνέβαλε στο να ιδεολογικοποιηθεί έντονα το ινκαϊκό παρελθόν και να κυριαρχήσει μια ουτοπική εικόνα της αυτοκρατορίας των Ίνκας. Ο José Carlos Mariátegui, πατέρας του περουβιανού μαρξισμού, στο έργο του *Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana* του 1928 εξέφρασε τον βαθύ σεβασμό του για τους Ίνκας και υποστήριξε ότι ήταν η μόνη φυλή που ήταν προετοιμασμένη για τον σοσιαλισμό.⁵⁷ Τις τελευταίες δεκαετίες διαμορφώθηκαν νέες ερμηνείες του περουβιανού εθνικισμού, απομακρυσμένες από τη συντηρητική, «ισπανιστική» οπτική, που εκφράστηκαν στην ιστοριογραφία της χώρας, και στις οποίες κεντρική θέση κατέχει η σχέση μεταξύ του κρεολού και του ιθαγενούς στοιχείου. Ο ιστορικός Miró Quesada⁵⁸ θεωρεί ότι η σύγκρουση μεταξύ των κρεολών και των ιθαγενών ξεκίνησε από την αρχή της ισπανικής κατάκτησης της Αμερικής, ενώ ο Flores Galindo⁵⁹ και η Cecilia Méndez⁶⁰ τονίζουν την κυριαρχία του «κρεολού εθνικισμού» στην κατασκευή της περουβιανής εθνικής ταυτότητας σε βάρος της πολιτισμικής ταυτότητας των ιθαγενών πληθυσμών. Στη δεκαετία του 1980 ο Flores Galindo κάλεσε τους Περουβιανούς ιστορικούς να στραφούν προς μια διαφορετική ιστορία, μη «ενωτική», που θα αναγνώριζε την πολιτισμική ποικιλομορφία του Περού, η ιστορία του οποίου δεν μπορούσε να γίνει αντιληπτή με τους όρους του ευρωπαϊκού εθνικισμού. Ο Flores Galindo υπήρξε ένας από τους θεμελιωτές της «ουτοπίας των Άνδεων». Το έργο του άσκησε μεγάλη επίδραση σε μια νέα γενιά ιστορικών που άρχισαν να αναδεικνύουν τον πλουραλισμό του Περού, να εμπνέονται από την ιδέα του Thompson περί ηθικής οικονομίας και να μιλούν για υποκειμενικότητα, κουλτούρα, ταυτότητα. Στο κέντρο της σκέψης των ιστορικών που εγγράφονται σε αυτό το ερμηνευτικό μοντέλο, ήταν η ανάλυση της νοστροπίας του «πραγματικού» ιθαγενούς των Άνδεων σε αντίθεση με τον εξιδανικευμένο Ίνκα. Στόχος της σχολής της «ουτοπίας» ήταν η μεταφορά του ιθαγενούς στοιχείου από τα μουσεία στο κέντρο της διαδικασίας συγκρότησης του περουβιανού έθνους και η κατασκευή μιας εναλλακτικής ιστορικής ταυτότητας.⁶¹

57. José Carlos Mariátegui, *Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana*, Λίμα 1928 (ελλ. μετάφραση: *Επτά ερμηνευτικά δοκίμια της περουβιανής πραγματικότητας*, Αθήνα, Άγρα, 2008).

58. Francisco Miró Quesada, *Hombre, sociedad y política*, Λίμα, Ariel Comunicaciones para la cultura, 1992.

59. Alberto Flores Galindo, *Buscando un inca. Identidad y utopía en los Andes*, ό.π.

60. Cecilia Méndez, «Incas sí, indios no: Notes on Peruvian Creole Nationalism and its Contemporary Crisis», ό.π.

61. Παρ' όλα αυτά, στο Περού διακρίνεται μέχρι και σήμερα μια μεγάλη κοινωνική δυσπιστία ως προς την αλλαγή στις σημασίες της «Ημέρας της φυλής». Αυτό οφείλεται κατά μεγάλο

Τελικά, και ο «πραγματικός» ιθαγενής, όπως και ο μυθικός Ίνκα, δεν μπόρεσε να αποφύγει την εξιδανίκευσή του, γι' αυτό και ο «ουτοπισμός των Άνδεων» δέχθηκε κριτικές τόσο από συντηρητικούς τομείς όσο και από την Αριστερά. Πολλοί θεωρούν ότι η σχολή του «ουτοπισμού των Άνδεων» προβάλλει μια μανιχαϊκή θεώρηση της περουβιανής ιστορίας και εθνικής ταυτότητας, όπου ο ιθαγενής ενσαρκώνει όλες τις αρετές, ενώ ο Δυτικός άνθρωπος όλα τα δεινά. Οι πιο συντηρητικοί αναλυτές θεωρούν ότι αυτές οι ερμηνείες απειλούν την εθνική ενότητα του Περού, και προτείνουν την αναζήτηση των ενωτικών στοιχείων του περουβιανού πληθυσμού μέσω της ιστορίας και της θρησκείας. Οι πιο μετριοπαθείς κριτικές απέναντι στον «ινδιάνικο ουτοπισμό» βασίζονται στην ανάγκη υπέρβασης των φυλετικών διακρίσεων. Ανεξάρτητα από τις κριτικές που δέχθηκε, ο «ουτοπισμός των Άνδεων» εξέφρασε μια νέα κοινωνική στράτευση και απέκτησε βαθύ πολιτικό περιεχόμενο, σε βαθμό που η Cecilia Méndez, κατακρίνοντας τον ουτοπισμό των «προφητών της ιστορίας», δήλωσε ότι «αυτή η ιστοριογραφία υπέτασσε την ιστορία στην πολιτική, ήταν εργαλείο παρά γνώση, ένα μέσο αλλαγής επιθυμητής από διανοούμενους, σύμφωνα με το οποίο ήρωες, μύθοι και χρυσές εποχές επινοούνται, ανακατασκευάζονται και δοξάζονται».⁶²

Είναι, ωστόσο, στις αρχές του 21ου αιώνα, που όλα αυτά τα ιδεολογήματα μπόρεσαν να βρουν σαφή πολιτική έκφραση. Η σταδιακή επικράτηση μιας πιο πλουραλιστικής αντίληψης των λατινοαμερικανικών εθνών ως «εθνών εξ εθνών», η οποία στις πιο ακραίες ερμηνείες της θεωρείται ως αμφισβήτηση της ίδιας της ακεραιότητάς τους, η ανάδειξη της ετερότητας, της διαπολιτισμικότητας και της ανεκτικότητας σε κεντρικές έννοιες του σύγχρονου πολιτισμού, η μεγαλύτερη δεκτικότητα σε θέματα εθνικής αυτοκριτικής⁶³ και η ταυτόχρονη

μέρος στον φόβο που δημιούργησε η δράση της αντάρτικης οργάνωσης «Φωτεινό Μονοπάτι», που έδρασε βίαια τη δεκαετία του 1980 και θεωρείται εν μέρει έκφραση του περιθωριοποιημένου ιθαγενισμού. Ο φόβος αυτός δεν αφήνει περιθώριο για πολύ δυναμικές ανακτήσεις της ινδιάνικης ταυτότητας, που θεωρούνται ότι απειλούν την εθνική ενότητα της χώρας.

62. Cecilia Méndez, «Incas sí, indios no: Notes on Peruvian Creole Nationalism and its Contemporary Crisis», *ό.π.*, σ. 204.

63. Χαρακτηριστική ως προς το θέμα είναι η περίπτωση της Αυστραλίας. Στις 13 Φεβρουαρίου 2008 το Κοινοβούλιο της απηύθυνε συγγνώμη στους ιθαγενείς της χώρας για τα όσα έχουν υποφέρει, γεγονός που ξύπνησε μεγάλο κοινωνικό ενθουσιασμό. Οι Αβοριγίνες στη χώρα αποκαλούνται «χαμένη γενιά» λόγω της καταπίεσης που έχουν υποστεί. Το 1967 οι Αβοριγίνες εξασφάλισαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα, το 1992 το ανώτατο δικαστήριο της χώρας αποφάσισε ότι αυτοί ήταν οι «ιδιοκτήτες» της ηπείρου πριν την άφιξη του Κουκ και το 1995 η σημαία τους έγινε η επίσημη σημαία της Αυστραλίας. Βλ. *Καθημερινή*, 17 Φεβρουαρίου 2008, άρθρο με τίτλο «Η Αυστραλία κερδίζει τις χαμένες γενιές της. Νέα σελίδα μετά τη συγγνώμη στους ιθαγενείς».

ύπαρξη μιας νέας πολιτικής συγκυρίας στη Λατινική Αμερική, που συνδέεται με την προσπάθεια υπέρβασης του νεοαποικιακού μοντέλου, διαμορφώνουν τις νέες συνθήκες που θα μπορέσουν ίσως να επιτρέψουν την ιστορική ορατότητα των ιθαγενών, την οποία έσβησαν επέτειοι όπως η «Ημέρα της φυλής», και αλλαγές στους κοινωνικούς συσχετισμούς.

Στο νέο αυτό ιστορικό πλαίσιο, σε ορισμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής παρατηρείται μια τάση διάσπασης του έθνους – της παλαιότερα τιμώμενης «φυλής» – σε πολλές εθνοτικές ομάδες και πολιτισμούς, και η αμφισβήτηση της έννοιας του ενός κυρίαρχου έθνους, σε σχέση με το οποίο ορίζονταν μέχρι πρόσφατα οι ιθαγενείς πληθυσμοί. Η αρμόδια επιτροπή του ΟΗΕ όρισε το 1982 τους αυτόχθονες πληθυσμούς «ως τους σύγχρονους απογόνους των λαών που κατοικούσαν στη σημερινή επικράτεια μιας χώρας, την ώρα που άνθρωποι διαφορετικής κουλτούρας ή εθνικής προέλευσης έφτασαν εκεί από άλλα μέρη του κόσμου, τους υπερνίκησαν και με κατάκτηση, εποίκιση ή άλλα μέσα, τους περιόρισαν σε μια μη κυρίαρχη ή αποικιακή νομική θέση. Πρόκειται για πληθυσμούς που σήμερα ζουν περισσότερο σύμφωνα με τα δικά τους κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά έθιμα και συνήθειες παρά με τους θεσμούς της χώρας, της οποίας αποτελούν μέρος, κάτω από μια κρατική δομή που ενσωματώνει κυρίως τα εθνικά, κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά άλλων τμημάτων του πληθυσμού, τα οποία επικρατούν».⁶⁴ Τα πρόσφατα αναθεωρημένα συντάγματα χωρών, όπως της Βενεζουέλας και της Βολιβίας, πηγαίνουν πολύ πιο μακριά, αφού, με βάση τα προοίμιά τους, οι δύο χώρες μετατρέπονται σε «πολυεθνικά κράτη με θεσμούς εμπνεόμενους από διαφορετικούς πολιτισμούς». Στόχος του νέου συντάγματος της Βολιβίας το 2006, της οποίας το 67% των κατοίκων ορίζεται ως ιθαγενείς, είναι η επανίδρυση του κράτους και η δημιουργία μιας νέας χώρας μέσω της «αποαποικιοποίησης» όλων των θεσμών. Κλειδί αυτής της διαδικασίας έγινε η αναγνώριση συλλογικών δικαιωμάτων στους ιθαγενείς λαούς, όπως η αναγνώριση της συλλογικής ιδιοκτησίας της γης, δικαιώματα επί των φυσικών πόρων, δικαίωμα αυτοδιάθεσης (ειδικά καθεστώτα αυτονομίας), καθώς και η δυνατότητα καθιέρωσης ενός συστήματος δικαιοσύνης που να σέβεται τα ήθη και έθιμά τους.⁶⁵

Η αναγνώριση της κοινής «αντίστασης» των ιθαγενών πληθυσμών σε όλες τις λατινοαμερικανικές χώρες δίνει στην παλαιά ιδέα της λατινοαμερικανικής

64. Roxanne Dunbar-Ortiz, «What Brought Evo Morales to Power? The Role of the International Indigenous Movement and What the Left is Missing», *MRZine*, τχ. 17 (7.2.2006).

65. Βλ. σχετικά το κείμενο του νέου συντάγματος της Βολιβίας, που ψηφίστηκε από τη Βουλή της χώρας στις 9.12.2007.

ενότητας νέες σημασίες, οι οποίες, σε συνδυασμό με τις σύγχρονες κοινές πολιτικές και οικονομικές στρατηγικές, αναβιώνουν το όραμα του Μπολίβαρ. Παράλληλα, μέσα από τη νέα αντίληψη του έθνους, η επιθυμία απελευθέρωσης από την ξένη οικονομική κυριαρχία, που αποτελούσε ένα από τα συστατικά του λατινοαμερικανικού εθνικισμού στις δεκαετίες του 1960 και 1970, απέκτησε τις τελευταίες δεκαετίες νέο περιεχόμενο και εμπλουτίστηκε με στοιχεία «πολιτισμικής αντίστασης». Σε αυτό το πλαίσιο, η διαδικασία της «απελευθέρωσης» των ιθαγενών παύει να θεωρείται απλά τμήμα του γενικότερου αγώνα κατά της κυριαρχίας, ξένης και εσωτερικής, και των ταξικών αγώνων, και γίνεται νέα αφετηρία που τροφοδοτεί τον αγώνα αυτό με στοιχεία βασισμένα στους δικούς τους πολιτισμούς, τα οποία προβάλλονται ως ικανά να εξασφαλίσουν μια εναλλακτική ηθική στη διεθνή κοινωνία και στην παγκόσμια διαδικασία ανάπτυξης.

Η ιστορική διαδρομή ανάμεσα στην καθιέρωση της «Ημέρας της φυλής» και στη μετατροπή της σε «Ημέρα της αντίστασης των ιθαγενών» στη Λατινική Αμερική αποτελεί τμήμα του δημόσιου διαλόγου και των πολεμικών που αναπτύσσονται στις κοινωνίες και αφορούν τις διαφορετικές αναγνώσεις της ιστορίας αλλά και τις πολιτικές συγκρούσεις του παρόντος μεταξύ στάσεων που αναζητούν να νομιμοποιηθούν μέσω του παρελθόντος. Η καθιέρωση της επετείου στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα επέτρεψε τη δημόσια αναπαράσταση του αφηγήματος της ισπανικής «κατάκτησης» και ταυτόχρονα εξυπηρέτησε σαφείς πολιτικούς στόχους που σχετίζονταν με τις αλλαγές στους διεθνείς συσχετισμούς και την αναθεώρηση των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων μεταξύ Ισπανίας και Λατινικής Αμερικής. Η σύνδεση των ερμηνειών της «ισπανοαμερικανικής» ή «λατινικής» «φυλής» με τους ιδεολογικούς άξονες του λατινοαμερικανικού φιλελευθερισμού, του θετικισμού, του πολιτισμικού εθνικισμού, του ριζοσπαστισμού και του λαϊκισμού επέτρεψε τις προσαρμογές των σημασιών της επετείου στις πολιτικές ανάγκες του παρόντος. Πέρα, ωστόσο, από τις συγκεκριμένες ιδεολογικές χρήσεις της επετείου, καθώς οι σημασίες της έννοιας της «φυλής» σχετίζονται με τη γενικότερη αντίληψη του όρου «έθνους» στη Λατινική Αμερική και με τη διαδικασία επινόησης μιας πολιτισμικής παράδοσης, δεν θα ήταν υπερβολικό να θεωρήσει κανείς την ιστορία της επετείου αυτής ως την ίδια την ιστορία της λατινοαμερικανικής εθνικής ιδεολογίας.

Κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες η επέτειος «της φυλής», που από τις αρχές του 20ού αιώνα αποτέλεσε τμήμα των συμβολικών τελετουργιών των λατινοαμερικανικών εθνικών κρατών, και το αντίστοιχο αφήγημα της ισπανικής «κατάκτησης» της Αμερικής, που βασιζόταν στην ιδέα του «εκπολιτισμού»

της «μυστικιστικής» ηπείρου μέσω της επικράτησης της ισπανικής γλώσσας, των ισπανικών συνηθειών και του καθολικισμού, έπαψε να ανταποκρίνεται στο νέο πολιτικό πλαίσιο των λατινοαμερικανικών κοινωνιών και στο διεθνές πολιτισμικό κλίμα. Η αντικατάσταση της επετείου της «φυλής» από την επέτειο «της αντίστασης των ιθαγενών» και η σταδιακή κατασκευή του αφηγήματος της «αντίστασης» εγγράφονται σε ένα νέο πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο που επιτρέπει την ανακάλυψη της ετερότητας και την πολυπολιτισμική θεώρηση των εθνών. Με τη σειρά του, το αφήγημα της «αντίστασης» δεν αναφέρεται μόνο στην αντίσταση των ιθαγενών πληθυσμών απέναντι στην ισπανική αποικιοκρατία και στα «λευκά» ή «μιγαδικά» εθνικά κράτη που δημιουργήθηκαν στη Λατινική Αμερική από τον 19ο αιώνα, αλλά αποκτά επίκαιρο πολιτικό περιεχόμενο μέσω της επίκλησης της αντίστασης των σύγχρονων αποκλεισμένων από το νεοαποικιακό μοντέλο ανάπτυξης. Τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι πολλά: Μήπως το αφήγημα της «αντίστασης» είναι εξίσου απλουστευτικό με αυτό της «κατάκτησης» και της «φυλής», και δεν αρκεί για την ερμηνεία των περίπλοκων διαδικασιών που χαρακτήρισαν τη συγκρότηση των λατινοαμερικανικών εθνών και κοινωνιών; Μήπως η μονολιθική θεώρηση του θετικισμού του 19ου αιώνα τείνει να αντικατασταθεί από έναν νέο μανιχαϊσμό που εκτιμά κάθε τι προερχόμενο από τον ινδιάνικο πολιτισμό και απορρίπτει οτιδήποτε δυτικό; Μήπως, τέλος, μεγάλα τμήματα των λατινοαμερικανικών κοινωνιών μένουν πάλι εκτός του αφηγήματος της «αντίστασης», όπως οι ιθαγενείς έμεναν έξω από το αφήγημα της «κατάκτησης»; Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα εκκρεμούν, αλλά και θα καθορίσουν αναλόγως την αντοχή του νέου αφηγήματος στον χρόνο. Για την ώρα, πάντως, ίσως μπορούμε να κρατήσουμε το γεγονός ότι το σύγχρονο πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο επιτρέπει τη δημιουργία ενός αφηγήματος που τουλάχιστον επικαλείται τον σεβασμό στην ετερότητα, σε αντίθεση με τα παλαιότερα μονολιθικά μοντέλα ερμηνείας του παρελθόντος, ανάλυσης του παρόντος και οραματισμού του μέλλοντος.